

İNGİLİZ, AMERİKAN VE TÜRK ARŞİV BELGELERİNE GÖRE KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİNDE MARDİN SANCAĞI'NDAKİ BAZI SİYASİ OLAYLAR VE ŞAHSİYETLER *

SOME POLITICAL EVENTS AND PERSONALITIES IN THE MARDIN SANJAK DURING THE WAR OF INDEPENDENCE ACCORDING TO BRITISH, AMERICAN AND TURKISH ARCHIVE DOCUMENTS

Fatih Turgay ELDEM**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 31/08/2022 Düzeltme/Revised: 31/10/2022 Kabul/Accepted: 03/11/2022

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf / Cite as: Eldem, F. T. (2022). İngiliz, Amerikan ve Türk Arşiv Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşı Döneminde Mardin Sancağı'ndaki Bazı Siyasi Olaylar ve Şahsiyetler. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 168-194.

<https://doi.org/10.52735/bellek.1169128>

ÖZ

Yüzyıllardır süren Kuzey Mezopotamya'nın sosyal ve ekonomik bütünlüğü, Birinci Dünya Savaşı'nı Osmanlı İmparatorluğu için bitiren Mondros Mütarekesi'yle bozulmaya başlamış; beş yıl sonra da Lozan Antlaşması'yla resmen parçalanmıştı. Yerli ve yabancı arşiv belgeleri incelenince, Kuzey Mezopotamya'nın bir parçası olan Mardin Sancağı'nın bütünden ayrılması sürecinde etkili olan ve Türkçe literatürde hiç bahsedilmeyen bazı siyasi olaylar ve şahsiyetlerin bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bu süreçte meydana gelen olayların sancağın siyasal aidiyetinin belirsizliğine sebep olduğu ve oluşan belirsizlik nedeniyle şahsiyetlerin çıkarlarını korumak için sıkça taraf değiştirdikleri veya çok taraflı oldukları gözlenmiştir. Nusaybin ve civarından pek çok kişinin Suriye'deki kısa ömürlü Arap Hükümeti'ne katıldığı, sancaktaki Hristiyanların askere alınma korkusuyla İngiliz işgalindeki Musul'a kitlesel halde göçtükleri ve Resulayn-Nusaybin demiryolunun tamiri için Almanların Nusaybin'e geldiği belirlenmiştir. Iraklı ve Doğu Suriyeli şahsiyetlerin sancağa gelip, Irak'ı ve Doğu Suriye'yi işgalden kurtarmak için çalıştıkları, Cizre'de Kürt ve Arap temsilcilerinin katıldığı başarısız bir Panislamizm konferansının yapıldığı ve BMM ile Fransız Hükümetlerinin Ankara Anlaşması'na rağmen bir süre daha sancağın çevresinde egemenlik alanlarını genişletmeye çalıştıkları görülmüştür. Ayrıca BMM'nde mebusluk yapan Necip (Güven) ile Abdurrezzak Şatana'nın daha önce Kürdistan Teali Cemiyeti Mardin Şubesi'nin üyeleri oldukları ve Heverki Konfederasyonu reisi Ali Bati'nin isyan etmeden önce İngilizlerle temas kurduğu ama onlardan beklediği

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Kıdemli Ticaret Uzmanı, T.C. Ticaret Bakanlığı, eldem_ft@outlook.com, ORCID: 0000-0002-5263-4692.

yardımı alamadığı saptanmıştır. Fransız Binbaşı Robert Normand'ın Mardin'e gelmesinden önce iki Fransız subayın Mardin'e geldiği, Nusaybin'den Şakir Macar'ın şirketinin kıyafeti çok kötü olan askeri giydirmek için kumaş temin ettiği, Erzincanlı Pirizade Bekir'in Koçgiri İsyanı'nın devamında Mardin'i işgal ettiği ve Şeyh Muhammed Nuri El-Derşevi'nin Cizre'nin İngilizler ve Fransızlarca işgaline karşı halkı örgütlediği de tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kürdistan Teali Cemiyeti Mardin Şubesi, Koçgiri İsyanı, Cizre Panislamizm Konferansı, Ali Bati, Kaddur Bey, Uceymi Sadun Paşa

EXTENDED SUMMARY

The aim of this study is to follow the process of Mardin Sanjak's separation from Northern Mesopotamia after the Armistice of Mudros, through some local political events and personalities. For this purpose, the information obtained from British, American and Turkish archival documents has been completed with information obtained from English, Arabic and Turkish compilations, and events and personalities have been described impartially. It has been observed how far the local political events and the actions of the personalities are reflected in the policies of the central government and even of foreign (Iraqi and Syrian) governments. Old photographs of some local personalities, which have not been published anywhere until now, were obtained from various sources and visuality was added to the work. The fact that the names of a few of the personalities were later given to the neighbourhoods, boulevards and schools in the Sanjak and its environs, by their families and local authorities, has been included as a footnote in the historical narrative.

Until the beginning of the War of Independence, the Mardin Sanjak had commercial and social ties with the neighbouring Mosul Province and the Detached Deir el-Zor Governorate. Mosul-Nusaybin-Deir el-Zor were the main markets and supply centres of Northern Mesopotamia (al-Jazeera), which ensured the integrity of that region. However, the social and economic integrity of Northern Mesopotamia, which lasted for centuries, began to deteriorate with the Armistice, which ended the Great War for the Ottoman Empire; five years later, the region was officially dismembered by the Treaty of Lausanne. While the Province of Mosul remained in Iraq and the Governorship of Deir el-Zor remained in Syria, the Sanjak of Mardin remained in Turkey. At the end of the study, it was revealed that there were some political events and personalities that were influential in the process of separating the Mardin Sanjak, which is a part of Northern Mesopotamia, from the whole and were never mentioned in the Turkish literature. It was seen that the events that took place in this process caused the uncertainty of the sanjak's political belonging; that individuals (e.g. Qaddur Beg and Ajaimi Sadoun Pasha) frequently changed sides or were multilateral in order to protect their interests due to the uncertainty; that many people from Nusaybin and its surroundings joined the short-lived Arab Government in Syria; that the Christians in the sanjak migrated en masse to Mosul, which was occupied by the British, for fear of conscription; that the Kurdistan Elevation Society made a special effort to seize the sanjak; that the repercussion of the Koçgiri Rebellion reached Mardin; that Iraqi and Eastern Syrian personalities, such as civilians Seyid Muhammed, Abdurrazzaq Munir, Said Haj Thabit, and Captains Jamil Muhammed, Abdulhamid al-Dubbuni and Amin al-Umari, came to the sanjak and led their resistance to the occupation in Iraq and Eastern Syria for a while with the support of the GNA Government; that the Germans came to Nusaybin for the repair of the Ras al-Ayn-Nusaybin railway; that an unsuccessful Pan-Islamism Conference was held in Cizre with the participation of Kurdish and Arab representatives; and that the GNA and the French Governments tried to expand their sovereignty around the sanjak despite the Ankara Agreement.

In addition, it has been determined that Necip (Güven) and Abdurrezzak Şatana, who were deputies at the GNA, were previously members of the Mardin Branch of the Kurdistan Elevation Society; that Ali Bati, the head of the Heverki Confederation, had contacted the British before he rebelled, but could not get the help he expected from them; that before the French Major Robert Normand came to Mardin, two French officers came to there; that Şakir Macar's company from Nusaybin provided fabric to dress the soldier whose clothes were very bad; that Pirizade Bekir from Erzincan occupied Mardin in the continuation of the Koçgiri Rebellion; that the Mayor (?) Kasım Çelebi, who was understood to be collaborating with the rebels in Mardin, put pressure on the Christians in the city, and the American Missionary Ms. Fenenga reported this pressure to the British and American authorities in Mosul; that Sheikh al-Sunusi made Pan-Islamist propaganda in the sanjak and its environs; that Sheikh Muhammed Nuri al-Darshawi organized the people against the occupation of Cizre by the British and the French; and that Cevat Paşa, the commander of the al-Jazeera Front, had a mosque built in his name in Midyat, unlike what he did in Çanakkale.

Keywords: Mardin Branch of the Kurdistan Elevation Society, Kochgiri Rebellion, Pan-Islamism Conference in Jazirat ibn Umar, Ali Bati, Qaddur Beg, Ajaimi Sadoun Pasha

GİRİŞ

Kurtuluş Savaşı döneminin başlarında Mardin Sancağı, merkez, Midyat, Savur, Nusaybin, Cizre ve Resulayn kazalarından oluşuyordu. Mardin Sancağı'nın, komşu Musul Vilayeti ve Müstakil Deyrizor Mutasarrıflığı ile ticari ve sosyal bağları vardı. Musul- Nusaybin- Deyrizor Kuzey Mezopotamya'nın (el-Cezire) başlıca pazarları ve tedarik merkezleriydi. Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'nın ana ticaret yolları bu üç şehir arasından geçirdi. Söz konusu şehirleri düzenli olarak ziyaret eden aşiretler veya aşiretler arasında dolaşan seyyar satıcılar ve tüccarlar, pamuklu ve yünlü kumaş ile cam eşyadan oluşan ithal emtianın ticaretini yün, sadeyağ, at, deve ve devetüyü karşılığında yaparlardı.¹ Yalnız bölgedeki göçebe aşiretler, yağmacılıklarından dolayı anılan gruplara ve şehirlerdeki yerleşiklere her zaman bir tehditti. Yüzyıllar süren bu tehdit ve ticari ilişkiler, Kuzey Mezopotamya'nın yerleşik nüfusu arasında ortaklık ve akrabalık ilişkilerini geliştirmiş ve bir bütünlük sağlamıştı. Ancak 1918'deki Mondros Mütarekesi'yle bütünlüğün bozulması süreci başlayacak; cephede ve masada yapılan beş yıllık bir mücadelenin sonunda Musul Vilayeti Irak'ta, Deyrizor Mutasarrıflığı Suriye'de kalırken, Mardin Sancağı da Türkiye'de kalacaktı.

Bu çalışmada amaç, Mardin Sancağı'nın Mütareke'den sonra Kuzey Mezopotamya'dan ayrılması sürecini, yereldeki bazı siyasi olaylar ve şahsiyetler üzerinden izlemektir. Bu amaçla İngiliz, Amerikan ve Türk arşiv belgelerinden elde edilen malumat İngilizce, Arapça ve Türkçe teliflerden elde edilen bilgilerle tamamlanarak, olaylar ve şahsiyetler tarafsız bir şekilde anlatılmıştır. Yerelde meydana gelen siyasi olaylar ile şahsiyetlerin eylemlerinin, merkezi hükümetin hatta yabancı (Irak ve Suriye) hükümetlerin politikalarına nereye kadar yansıdığı izlenmiştir. Yerel bazı şahsiyetlerin, bugüne kadar hiçbir yerde yayımlanmayan eski fotoğrafları da çeşitli kaynaklardan temin edilmiş ve çalışmaya görsellik eklenmiş; şahsiyetlerin birkaçının isimlerinin, sonradan aileleri ve yerel yetkililer tarafından sancak ve çevresinde mahalle, bulvar ve okullara verilmesi tarihi anlatıya bir dipnot olarak düşülmüştür. Çalışmanın sonunda, sancağın Kuzey Mezopotamya'dan ayrılması sürecinde etkili ve Türkçe literatürde hiç bahsedilmeyen bazı siyasi olaylar ve şahsiyetlerin bulunduğu, olayların sancağın siyasal aidiyetinin muhayyel Kürdistan ile müstakbel Irak, Suriye ve Türkiye arasında gidip gelmesine sebep olduğu ve şahsiyetlerin de oluşan belirsizlik nedeniyle çıkarlarını korumak için sıkça taraf değiştirdikleri veya çok taraflı oldukları tespit edilmiştir. Sancakta hakimiyet kurmak için Kürdistan Teali Cemiyeti'nin özellikle çaba harcadığı, ömrü kısa Arap Hükümeti'ne Nusaybin ve çevresinden birçok kişinin katıldığı, sancaktaki Hristiyanların askere alınmamak için İngiliz işgalinde bulunan Musul'a topluca göç ettikleri ve Resulayn-Nusaybin arasındaki demiryolu hattının onarılması için Nusaybin'e Almanların geldiği görülmüştür. Iraklı ve Doğu Suriyeli şahsiyetlerin sancağa gelip, Irak ve Doğu Suriye'deki işgale direnişlerini BMM Hükümeti'nin desteğiyle bir süre buradan yönettikleri, Koçgiri İsyanı'nın yan etkisinin Mardin'e ulaştığı, isyancıların şehirdeki Hristiyanları baskı altına aldığı, Kürt ve Arap temsilcilerinin katıldığı Cizre'deki Panislamizm konferansının başarısız olduğu ve Ankara Anlaşması'na rağmen BMM ve Fransız Hükümetlerinin sancak çevresinde hakimiyetlerini bir müddet daha genişletmeye çalıştıkları da saptanmıştır.

1. Kurtuluş Savaşı Başlamadan Önce Sancaktaki Arapçı ve Kürtçü Faaliyetler

Mardin Sancağı'nın aidiyeti konusundaki belirsizlik, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra sancaktaki eşzamanlı Arapçı ve Kürtçü faaliyetlerle kendini gösterdi. Aşiret reisi Ramazan el-

¹ *Military Report on Mesopotamia (Iraq), Area 1 (Northern Jazirah), Provisional* (1922), The General Staff British Forces in Iraq, s. 42

Şellaş² 1919 yılının şubat ve mayıs aylarında Deyrizzor havalisine iki kez gelmiş; Ermenilerin emellerine karşı o havalideki Şammar ve Aneze aşiret reislerinin Suriye'deki Arap Hükümeti'ne bağlılıklarını talep etmişti³. Bu amaçla Viranşehir'de Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey'le bizzat görüşmüş; Mardin eşrafından Abdurrezzak Çelebi (Şatana)'ya mektup göndermişti. Adı geçenler Türk yetkilileri durumdan haberdar etmişlerdi⁴. Fakat Nusaybin eşrafından Arap Hükümeti'ne katılmak üzere Şam'a gidenler de oldu⁵. Hatta Nisan 1920'de Arap Hükümeti, Nusaybin ve civarından Suriye ordusuna katılmak için aylık beş altın lira vaadi karşılığında pek çok asker toplayacaktı.⁶

Diğer yandan savaşın bitimiyle Seyyit Abdulkadir tarafından İstanbul'da Kürdistan Teali Cemiyeti kurulmuştu. Osmanlı Hükümeti, Ermeni emellerine karşı Osmanlı'nın koruyuculuğu altında Kürtlere özerklik vaat ederek cemiyetle anlaşmıştı. Cemiyetin Mart 1919'da kurulan Mardin Şubesi ise eşraftan yedi kişi tarafından yönetiliyordu. Bunlar; Başkan Abdulkadir Paşa [Gözü],⁷ Üyeler; oğlu Şakir Bey [Gözü],⁸ Necip Efendi [Güven],⁹ Şevket Bey,¹⁰ Abdurrezzak Şatana¹¹, oğlu Hızır Çelebi Şatana¹² ve Şeyhi (?) Şatana idi¹³. İlginçtir yönetim kurulu üyelerinin hiçbiri Kürt değildi.¹⁴

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Mardin Şubesi kurulduğunda, Kâmil Bedirhan'ı "Mardin Yöresi Özerk Kürdistan Devleti'nin Başkanı" olarak seçmişti.¹⁵ Ancak Haziran 1919'da İstanbul'a gelen İngiliz Binbaşı Edward Noel, Kâmil'den hiç bahsetmeden Emin Ali Bedirhan'a yakın birinin Mardin'e mutasarrıf olarak atanmasını, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nden talep edecekti.¹⁶ Nisan'da Mardin'deki (şube üyesi) bazı eşraf, İstanbul'daki Seyyit Abdulkadir'den ve Bedirhanlardan Kürtçü propagandanın (Osmanlı'nın himayesinde özerk Kürdistan fikrinin) yayılmasını isteyen telgraflar aldılar.¹⁷ Bunun üzerine Abdulkadir

² Deyrizzor civarında gezen Ukaydat Aşiret Konfederasyonu'na bağlı reislerden birinin oğlu ve el-Ahd el-İraki üyesi olan subay (Burunsuz) Ramazan El-Şellaş, Arap İsyanı'na katıldı. Fakat Osmanlı ajanı olduğu iddiasıyla Hicaz'daki isyancılarca ölüme mahkûm edildi. Şerif Hüseyin tarafından affedildi. Aralık 1919'da Deyrizzor'u işgal etti. Eliezer Tauber, *The Formation of Modern Syria and Iraq*, Routledge, London 1995, ss. 213-219

³ Tauber, *The Formation of ...*, ss. 213-214

⁴ Derviş M. Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, 2. Baskı, ATAM Yay., Ankara 2008, s. 146

⁵ Gülsüm Polat, "Osmanlı Doğmak Suriyeli Olmak; İmparatorluğun Sonunda Sınır Geçişkenliği", *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 64, 2020, s. 256

⁶ *Mesopotamia: boundaries and disturbances at Deir-es-Zor: 1*, Reference IOR/L/MIL/5/799, 28 Oct 1919-2 Sep 1920, British Library: India Office Records and Private Papers, s. 522. Sancakta yerel bir Arapçılık fikri hiçbir zaman gelişmeyecekti.

⁷ Mardin Sancağı İdare Meclis üyesiydi. Sonra Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi oldu. *İrade-i Milliye Tıpkı Basım ve Yeni Harflerle*, Sivas Belediyesi, 4. Baskı, Sivas 2014, s. 329

⁸ Sonradan Mardin Vilayeti Umumi Meclis üyesi oldu. Hanna Dolapönü, *Tarihte Mardin*, Hilal Matbaacılık, İstanbul 1972, s. 110

⁹ Ziraat Bankası Mardin Şube Müdürüydü. Sonra TBMM 1. ve 2. Dönem milletvekili oldu. Suavi Aydın, vd., *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2019, s. 759

¹⁰ Bu kişi kuvvetle muhtemel Savurlu Şevket Sancar'dır. Mardin Sancağı İdare Meclis üyesiydi. *Kurdistan and the Kurds*, Reference IOR/L/MIL/17/15/22, 1919?, British Library: India Office Records and Private Papers, s. 86. Sonradan Mardin Vilayeti Umumi Meclis üyesi oldu. *Ulus Sesi*, 16/2/1937, s. 3

¹¹ Mardin Sancağı İdare Meclis üyesiydi. Sonra Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi ve TBMM 2., 3., 4., 5. ve 8. Dönemler milletvekili oldu. Aydın, vd., *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 759

¹² Sonra Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi oldu. *İrade-i Milliye*, s. 329

¹³ *Kurdistan and the Kurds*, s. 87

¹⁴ Mayıs 1920'de İrade-i Milliye gazetesince Ankara'daki Meclis'e katılmaya giden Mardin mebuslarıyla yapılan röportajda da mebuslar, "Mardin'in Kürt mebusları sıfatıyla" beyanat vereceklerdi. *İrade-i Milliye*, s. 329. Oysa mebusların da hiçbiri Kürt değildi. Hem cemiyetin yönetim kurulu üyelerinin hem de mebusların ataları Kürt bile olsa, artık Araplaşmışlardı.

¹⁵ *Inter-departmental Conference on Middle Eastern Affairs, Secretary's Note* (1919), London, s. 1

¹⁶ Aydın, vd., *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 650

¹⁷ *Inter-departmental Conference...*, s. 2

Gözü ve Şevket Bey civardaki aşiret reislerine Kürdistan'a yabancı müdahalesine karşı çıkmalarını teşvik eden temsilciler gönderdi¹⁸. Bu temsilcilerin, aşiretlerin çoğunluğunun İngiltere'ye olan tepkilerini, o sırada bölgeyi gezen Noel'e göstermesinde etkili olduğu söylenebilir.

Şekil 1: Yusuf Kâmil Bedirhan (solda) ve Abdulkadir Paşa [Gözü] (sağda)

Kaynak: Bitlisname.com, 30 Nisan 2021, "Ermenilere güvenmekle hata ettik. Bitlis ayaklanmasında, Ermeniler bize ihanet etmemiş olsaydı, ayaklanma başarılı olurdu." Yusuf Kâmil Bedirhan, Mir Bedirhan'ın oğlu, [Resim ekli], [Statü güncel], Facebook, <https://www.facebook.com/Bitlisnamecom/photos/a.367510163349379/3372978712802494/?type=3>

Kaynak: Ahmet Koğumtekin, 12 Mart 2022, *Mardin, Gözü ailesinin büyüklerinden ve Mardin'in değerli tüccarlarından, rahmetli Abdulkadir Paşa.*, [Resim ekli], [Statü güncel], Facebook, <https://www.facebook.com/photo?fbid=2746181905689756&set=gm.1720478881456043&idorvanity=674538589383416>

¹⁸ *Kurdistan & the Kurds*, 1919, s. 86

Şekil 2: Abdurrezzak Şatana ve Oğulları (soldan sağa); M. Selim, A. Kerim, Hızır, Şeref ve Necati Şatana

Kaynak: Serdar Şatana, 16 Ocak 2019, 1923 Mardin Milletvekili Abdülrezzak Şatana ve Oğulları (soldan sağa) M.Selim, A.Kerim, Hızır, Şeref ve Necati Şatana. Nur içinde yatsınlar., [Resim ekli], [Statü güncel], Facebook, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=2616579308359175&set=gm.867343056769634>

Şekil 3: Şevket Sancar (solda) ve Necip Güven (sağda)

Mardin Sancağı'nın aidiyetindeki belirsizlik Midyat'ta da kendini gösterdi. Ocak 1919'da Halep'teki Mark Sykes Midyat bölgesindeki Kürtlerin İngilizlere yardım etmeleri ve Ali İhsan Paşa'ya ikmal malzemesi vermemeleri için onlara bir ulak göndermişti. Heverki Konfederasyonu Reisi Ali Bati ise İngilizlere bağlı olduğunu ve sahaya 5000 silahlı adam sürebileceğini ulağa söylemişti. Bunun üzerine Mark Sykes ona ve diğer ağalara, Ali İhsan Paşa'ya hiçbir yardımda bulunmamalarını ve bölgelerindeki Hristiyanları korumaları talimatını gönderdi¹⁹. Ali Bati, Mark Sykes Suriye'den ayrıldıktan sonra da İngilizlerin Halep'teki Mısır Başkomutanlığı yetkilileri ile irtibata geçti. 5 Nisan 1919'da Mısır Başkomutanlığı'ndan Mezopotamya Komutanlığı'na ve (Londra'daki) Savaş Ofisi'ne gönderilen belgede, bir ulağın Başkomutanlığa Ali Bati Ağa'dan, Midyatlı Reşit Ağa'dan ve Turabdinli seçilmiş Yakubilerden (Süryani Kadimlerden) mesajlar getirdiği belirtilmekteydi. Mesajlarda Midyat Kaymakamı (Mazhar Bey) ile Müftü Şükrü Efendi'nin, ağaları Kürt bağımsızlığını talep eden dilekçeleri imzalamaya teşvik ettikleri; fakat İngilizlerin talimatını beklerken bunu reddettikleri ve kendi birlikleriyle destekleyecekleri İngiliz askerlerinin, Nusaybin'e gelmelerini arzuladıkları bildirilmekteydi. Bundan başka kendilerinin bağımsızlık taleplerinin olmadığı ve İngiliz nüfuzu altına girmek istedikleri; Mardin ve Diyarbakır Kürtlerinin bu [bağımsızlık] tutumlarına karşı oldukları; çünkü onların Ali İhsan [Paşa] ve kumandanları tarafından başarılı bir şekilde ayarlandıkları ifade edilmekteydi. Ulağın İngiliz yetkililerinden bir cevap almasını istedikleri ilave edilmişti. Başkomutanlık ise söz konusu belgede, ağaların sadık ve yardımcı tutumlarını takdir ettiğini ve onların arkadaşlıklarına güvendiğini; ama daha ulaşabilir olmaları nedeniyle, rehberlik için Mezopotamya İngiliz Komutanlığı'na başvurmaları tavsiyesini ağalara iletmek üzere ulağa verdiğini belirtmekteydi. Ayrıca bu ağaların kendilerinin mevcut kontrol ve işgal alanında olmadığını bildirmişti²⁰. Aslında Nisan başında Savaş Ofisi Cerablus'tan Nusaybin'e kadar demiryolu hattının işgalini Mısır Başkomutanlığı'ndan istemişti²¹. Fakat Mısır Başkomutanlığı, kuvvetlerinin zayıflığı ve diğer sebeplerden ötürü Tel-Abyad'ın doğusunu işgal edemeyeceğini 7 Nisan'da Savaş Ofisi ile Mezopotamya Komutanlığı'na bildirmişti. Mezopotamya Komutanlığı da Savaş Ofisi'nin ısrarı üzerine 12 Nisan'da Zaho'yu işgal ederek, buranın sürdürülebilir en son işgal noktası olduğunu Mısır Başkomutanlığı'na ve Savaş Ofisi'ne iletmişti²².

Anlaşılan Halep'ten gelen cevaptan ve Nusaybin'in işgal edilmemesinden tatmin olmayan Ali Bati bu sefer, o zamanlar Padişah taraftarı olan Şırnaklı Abdurrahman Ağa ile görüşerek, İngilizlere karşı Osmanlı Padişahı'nın tarafına geçti²³. Padişahın Mardin bölgesinin muhafazasını kendisine emanet ettiğini öne sürerek, Mayıs 1919'da Nusaybin'i işgal ve tedhiş etti. Belediye Reisi Hacı Ali Beyzade (Millizade) Kaddur Bey, evinde misafir olan Ali Bati'yi isyandan vazgeçirmek için ikna etmeye çalıştı ama başaramadı. Mardin Mutasarrıfı Zeki Bey ile Yarbay Kenan Bey belki de Ali Bati'nin iddiasına inanarak, isyanı bastırmakta pasif kaldı. Bunun üzerine Diyarbakır Valisi Mustafa Nadir Bey çevre vilayetlerden kuvvet toplayarak, isyanı bastırmaya girişti. Ali Bati, aynı yılın Ağustos başlarında Midyat yakınlarında

¹⁹ *Kurdistan & the Kurds*, s. 84

²⁰ *Unrest in Northern Mesopotamia (Kurds)*, Reference IOR/L/MIL/5/798, 12 Feb 1919-10 Apr 1920, British Library: India Office Records and Private Papers, s. 193

²¹ *Inter-departmental Conference...*, s. 1

²² *Unrest in Northern Mesopotamia*, ss. 175, 187, 189. Mart ayı sonlarında bazı İngiliz subaylarının Halep ve Musul'dan, Mardin ve Nusaybin'e keşif ve teftiş maksadıyla geldikleri bilinmektedir. Oktay Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Döneminde Mardin*, Çizgi Kitabevi, Konya 2021, s. 184. İngilizlerin bu ziyaretlerinde, Mardin Sancağı'nı işgal etmeleri halinde yaşayacakları ikmal ve iletişim zorluklarını yerinde tespit ettikleri anlaşılıyor.

²³ *Kurdistan & the Kurds*, s. 88

öldürüldü.²⁴ Ali Batı'den sonra Konfederasyon Reisliğini 3. Haco ile Çelebi Ağa müştereken yaptı.²⁵

Şekil 4: Kaddur Bey (solda) ve 3. Haco Ağa (sağda)

	
<p>Kaynak: Milan Kabyles, Milli Aşireti, 20 Ekim 2018, https://www.facebook.com/%D9%85%D9%88%D9%82%D8%B9-%D9%82%D8%A8%D8%A7%D8%A6%D9%84-%D9%88-%D8%B9%D8%B4%D8%A7%D8%A6%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%84%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%B3%D9%85%D9%8A-Milan-Kabyles-Milli-%D9%90A%C5%9Fireti-344685592644622/photos/543484596098053</p>	<p>Kaynak: Ahmet Koğumtekin, 17 Kasım 2019, <i>Mardin, Midyat'ta zamanın aşiret reislerinden Haco Ağa ve akrabaları 1923</i>, [Resim ekli], [Statü güncel], Facebook, https://www.facebook.com/photo/?fbid=2140910052883614&set=gm.1079068248930446</p>

²⁴ Aydın, vd, *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*, ss. 639-640

²⁵ *Military Report on Mesopotamia (Iraq), Area 8 (Western Kurdistan), Provisional (1923)*, The General Staff British Forces in Iraq, s. 109. 3. Haco 1920 sonlarında Midyat kazasındaki isyancı Süryanilerle birleşerek, BMM Hükümeti'ne isyan etti. Ancak 1921 Ocak'ında teslim oldu. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 3, 22/07/1922, s. 555. Kardeşi Süleyman Efendi de Nusaybin Kaymakam Yardımcısı yapıldı. *Western Kurdistan*, s. 109.

2. Sancağın Kurtuluş Savaşına Dahil Olması

Mardin Sancağı'nı Kürt-Türk birliği ekseninde Kurtuluş Savaşı'na dahil etmek için Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Mardin'de bir şubesinin kurulması çalışması Eylül 1919'da başlamıştı. Kenan Bey'in 19 Ekim 1919'da Heyeti Temsiliye'ye gönderdiği yazıya göre, (Ali Galip'in Sivas Kongresini basma girişimini önlemek için) kendisi Sivas'tayken, Mardin'de cemiyetin bir şubesinin kurulması ve ardından Kuvayı Milliye oluşturulması çalışmaları, sancaktaki Hristiyanlar arasında Ermeni tehcirinde yaşanan "katliamların" tekrarlanacağı endişesine yol açmıştı. Hatta Amerikan Misyonu Başkanı (Bayan Fenenga?) Osmanlı Hükümeti'ne bu konuda müracaatta bulunmuştu. Ekim ayında Mardin'e dönen Kenan Bey şunları yapacaktı: Kendisinin sancağa dönüşüyle katliam endişesinin yersiz olduğunu ve bir katliam olsa her türlü sorumluluğun kendisinde olacağını halka duyurdu. Amerikan Misyonu'nu temin etti. Hristiyanları tatmin etmek için de Süryanilerden güvenilir bir kişiyi²⁶ aynı ay kurulan şube Heyet-i Merkeziye üyeliğine aldı. İlaveten Kuvayı Milliye'yi Mardin'de teşkil etmedi.²⁷ Sancak'taki aşiret reislerinin çoğunluğunun Türk taraftarı olmalarına güvenerek, olası düşman işgaline karşı onlardan yararlanmayı öngördü. Mardin halkı Diyarbakır'a bağlı olmak istemediğinden, şube doğrudan Sivas'taki Heyet-i Temsiliye'ye bağlandı.²⁸ Diğer yandan İngiliz belgelerine göre Fransız Binbaşı Robert Normand'ın ocak ayında Mardin'e gelmesinden önce iki Fransız subay, Aralık 1919'da Mardin'e gelmişti. Belli ki Binbaşı Normand'ın bölgeyi işgaline hazırlık için gelmiş olan subaylarla, Kenan Bey (sözlü) kavga etti.²⁹ Nitekim Kenan Bey, yukarıdaki öngörüsü doğrultusunda Milli Aşireti'nin Mardin kolundan Eyüp Bey'in liderliğinde, Normand gelmeden hemen önce Mardin'de binlerce silahlı adam toplayacaktı.³⁰ O sırada Mardin gazeteleri de genel olarak Fransız karşıtı yazılarla doluydu.³¹

²⁶ İrade-i Milliye gazetesinde Mardin mebuslarıyla yapılan röportajda, cemiyet üyeleri arasında ne bir Hristiyan ismi sayılmakta ne de cemiyette bir Hristiyan olduğundan bahsedilmektedir. *İrade-i Milliye*, s. 329

²⁷ Arşiv belgesinde "Ve burada milis teşkilatı ve saire yapmaya teşebbüs edilecektir." diye yazmasına rağmen, paragrafın devamından "edilecektir" kelimesinin yanlış yazıldığı ve doğrusunun "edilmeyecektir" olduğu anlaşılıyor. Bkz. *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara 1996, s. 137

²⁸ *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, s. 137

²⁹ *Boundaries and disturbances ...*, ss. 587-591. Binbaşı Normand 9 Ocak 1920'de Mardin'e gelmesine rağmen, İrade-i Milliye gazetesi Binbaşı Normand'ın Mardin'e 30 Aralık 1919'da geldiğini yazmaktadır. *İrade-i Milliye*, s. 181. 30 Aralık 1919 tarihi, Normand'dan önce Mardin'e gelen iki Fransız subayın geliş tarihi olabilir.

³⁰ Fransız Dışişleri Bakanlığının Şubat 1922 tarihli belgesinde Eyüp Bey ve ailesinin, Diyarbakır'dan gelişen Kürtçü cemiyetin (Azadi?) Mardin çekirdeğini oluşturduğu iddia edilmektedir. Barbara Henning, *Narratives of the History of the Ottoman-Kurdish Bedirhani Family in Imperial and Post-Imperial Contexts*, University of Bamberg Press, 2018, s. 453. Bu iddiaya karşın Eyüp Bey'in, Kurtuluş Savaşından sonra Fransızlara karşı Amude'ye yıllarca akımlar düzenlediği ve Azadi'nin tertiplelediği Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılmasına yardım ettiği de bilinmektedir. Aydın, vd., *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 668

³¹ *Police Reports*, File 3467/1919, Reference IOR/L/PS/10/839, 10 May 1919-4 Jan 1921, British Library: India Office Records and Private Papers, s. 593

Şekil 5: Binbaşı Robert Normand

Kaynak: <https://rmbi.rouen.fr/fr/page-descriptive/fonds-normand>, E. T.: 9/7/2022

2.1. Nusaybinli Şahsiyetlerin Faaliyetleri

1920 yılının Kasım ayı içerisinde Alman subayların da olduğu bir mühendis heyeti, Fransızlarla başlayan çatışmalardan sonra zarar gören Resulayn-Nusaybin demiryolunun tamiri için Mardin'e geldiler.³² Almanlar Mardin'e geldiklerinde, şehirde tatil ilan edildi ve şehir bayraklarla donatıldı. Alman subaylar, Kenan Bey Antep savunmasına gidince yerine geçen

³² İki yıl sonraki İngiliz istihbarat raporuna göre, sonraki yıllarda Almanya'dan yüzlerce doktor ve hemşire Türkiye'ye gidecek; en son Eylül 1922'de yüze yakın Alman subay ve astsubay da Türk ordu kurmayında görev almadan savaşmak üzere, Almanya'dan yola çıkacaktı. Bilal N. Şimşir (Ed.), *British Documents on Atatürk (1919-1938)*, C. V, TTK Yay., Ankara 2005, s. 57

istihbarat subayı Topçu Üsteğmen İsmail Hakkı (Gündüz)'ün³³ evinde kaldılar.³⁴ Birkaç ay sonra (Mart'ta) demiryolunun parçalarını söküp, Nusaybin'in hemen güneyindeki kendisine ait kasır inşaatında

kullandığı için Kaddur Bey'e Almanlar tarafından para cezası (1200 TL) kesildi³⁵. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Nusaybin'in güneyinde, Çağçağ Nehrinin doğusunda bulunan geniş arazisini bedevilere karşı korumak için milis gücü besleyen Kaddur Bey,³⁶ savaştan sonra Belediye Reisi yapılmış, sonradan Kaymakamlık görevi de verilmişti. Kaddur Bey hakkında Nihat Paşa BMM'ye gönderdiği 5 Nisan 1922 tarihli savunmasında şöyle diyordu: "Nusaybin kaymakamı Kadurik'i bir madalya ile taltif ve Anadolu Ajansı ve vilâyet gazetesile ilân ederek takdir ettim. Çünkü mumaileyh Habur vadisinde Ahsecebe mevkiine ikame ettiğim 200 insan ve 100 hayvan mevcutlu müfrezei askeriyenin bir aylık iaşesini teberru etti. Cephe askeri için otuz bin arşın yazlık İngiliz kumaşını, beher arşınında madenî onar kuruş hazineyi müstefid etmek suretile Musul'dan celp ve cephe için yirmi bin yapağıyı, beher okkasında madenî beşer kuruş nefi hazine ile temin ve tedarik etti."³⁷ Fakat Kaddur Bey'in şahsında eşrafın, çıkarlarını korumak için nasıl çok taraflı oynadıklarının örneği görülecekti. Çünkü Suriye henüz İngiliz işgalindeyken, Kaddur Bey sınırların belirsizliğinde çıkarlarını korumak için ikili oynamış ve buradaki İngilizlere birkaç kez değerli bilgiler vermiş; onlara Türklerden kaçarsa, iltica etmesine izin verip vermeyeceklerini de sormuştu.³⁸

Kaddur Bey'in, Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşması ile arazileri Suriye'de kalınca, sahip olduğu milis gücünün başına Abdurrezzak Gözü'yü³⁹ getirerek, Suriye'de Fransızlara karşı savaştığı halk arasında söylenmektedir. Onun, 1923 yılında bir ara Ankara'da

³³ Lozan Konferansı sonunda Ankara Anlaşmasıyla belirlenen "mantıksız" Suriye sınırı değiştirilemeyince Hükümet, çetelerin Kuzey Suriye'de Fransız kuvvetlerine saldırımları için teşvik ve desteğini arttırmıştı. Abdulkerim Rafik, "Türkiye-Suriye İlişkileri 1918-1926", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 88, 1994, ss. 66-68. Çağçağ Nehri'nin doğusunda, bugün Suriye'de kalan Bayandur köyünde Aşıtiye aşiret ağasının yeğeni Süleyman Abbas Fransızlarca Temmuz 1923'de öldürülünce, ağanın 3. Haco'dan yardım istemesiyle Hükümet'e fırsat doğdu. "ملحمة في تاريخ الجزيرة السورية", بيان دور (esyria.sy), E. T.: 25/07/2022. Bayandur'daki Fransız üssüne önce (artık Yüzbaşı olan) İsmail Hakkı akın yaptı; ardından onun desteğindeki 3. Haco da aynı köyde Fransız askerleriyle çatıştı. Bayandur Olayı denilen bu olayda, 21 Fransız askeri öldü. Seda Altuğ, *Sectarianism in the Syrian Jazira: Community, Land and Violence in the Memories of World War I and the French Mandate (1915-1939)*, University of Utrecht, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011, s. 168. 1924 yılında ise Mardin Mebusu Necip Güven, İstanbul'un işgalinde İngilizlere yardım etme suçundan, Divan-ı Harbin İsmail Hakkı'ya verdiği 15 yıl kalebentlik cezasının iptali için TBMM'de önerge verince, İsmail Hakkı'nın cezası iptal edilip İstiklal Mahkemesi'nin beraat kararı onaylandı. Cemil Adar Yılmaz, "Millî Mücadele'den Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne: Mehmet Necip Güven ve Meclis Faaliyetleri", *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)*, C. 1, S. 1, 2017, ss. 47-48. 1925'de de TBMM tarafından takdimname ile taltif edildi. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 17, 05/04/1925, s. 11. Görgülü'ye göre, el-Cezire Cephesi istihbarat subayı (gelecekte Genelkurmay Başkanı olacak) İsmail Hakkı Tunaboşlu'dur. İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, TTK Yay., Ankara 2014, s. 323. Ne var ki Tunaboşlu Oryahovo (Bulgaristan) doğumluyken, Gündüz Boyabat (Sinop)ludur. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 17, s. 11

³⁴ *Mesopotamia: Intelligence Reports*, File 301/1921, Reference IOR/L/PS/10/962, 15 Nov 1920-31 Oct 1921, British Library: India Office Records and Private Papers, ss. 382, 538; *Personalities*, Government Press, Baghdad 1923, s. 46

³⁵ *Intelligence Reports*, s. 382

³⁶ قدير بك ملي زادة, (18 Ağustos 2019), *موقع قبائل وعشائر الملية الرسمي*: *Milan Kabyles, Milli Aşireti*, (18 Ağustos 2019), *قادر بك ملي زادة*, [Resim ekli], [Statü güncel], Facebook, <https://www.facebook.com/344685592644622/posts/710096146103563/>

³⁷ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 3, s. 555

³⁸ *Personalities*, s. 80

³⁹ Abdulkadir Paşa'nın (Gözü) yeğeni olan Abdurrezzak Gözü 1928'de Kamışlı Belediye Başkanı oldu. مهند الكاطع: *التاريخ السوري المعاصر - القامشلي 1928* (syrmh.com), E. T.: 11/07/2022; Kaynak Kişi: *İbrahim Gözü*, Suriye'de ikamet etmekte, Yazışma tarihi: 26/6/2022

bulunduğu⁴⁰, 1925 yılında CHP Nusaybin İlçe Başkanlığı yaptı⁴¹ bilinmektedir. Kaddur Bey'den sonra Nizamettin Beyzadelerden Refik Bey, Nusaybin Belediye Başkanı oldu. Onun da Nusaybin'in güneyinde, Çağçağ Nehri'nin batısında geniş vakıf arazisi vardı.⁴² Ancak 1927'de Güneydoğu'daki ağaların sürgün edilmesinden dolayı her ikisinin de Kamışlı'ya kaçtığı anlaşılıyor.⁴³ Çünkü Fransızlar 1926'da özellikle Türkiye'den gelen "mülteciler" için Kaddur Bey'in arazisinde ve yanı başındaki değirmenlerin olduğu yerde yeni bir şehir kurmayı planlayınca, Kaddur Bey yine çıkarlarını korumak için bu sefer Fransız yetkililer ile gizli irtibat kurmuştu.⁴⁴ Fransızlar kısa süre sonra onu Kamışlı Defterdarı yaptılar.⁴⁵ Kaddur Bey, herhalde diyetini ödemek için kamu binaları yapılmak üzere bir kısım arazi bağışladı ve Fransız Mandası boyunca yerel siyasette önemli rol oynadı.⁴⁶ Kamışlı'daki bu araziye, bugün Kaddur Bey Mahallesi denmektedir. Ne var ki Hükümet, Kaddur Bey'in Suriye'ye gidişini affetmedi ve 1930'larda, kardeşi Abdulvahap Bey'in (Kayaalp) Mardin Halkevi'nin karşısındaki büyük konağının çoğunu yıkarak, park yaptı.⁴⁷ Nizamettin Beyzadelerden Abdülbaki Bey de Kaddur Bey'in karşıtı olarak Suriye yerel siyasetinde yer aldı.⁴⁸

Mardin Sancağı'nın aidiyetinin belirsizliği bazen aileleri de siyaseten bölmekteydi. Eylül 1920'dek Polis raporuna göre iş için Musul'da bulunan Abdulrezzak Bey'in (Şatana) oğlu Abdulkerim Çelebi, Mardin'in artık müstakil bir liva olduğunu, mutasarrıfın Mardinli dört eşraf aileden (Şatana, Ensari, Milli ve Kermo) seçileceğini ve seçim sonuçlarına kadar istihbarat subayı Harputlu Muhlas (Muhlis?) Bey'in geçici mutasarrıf olarak atandığını, sivil ve askeri makamların Mardinliler elinde olacağı bilgisini Musul Polisine vermişti.⁴⁹ Şubat 1921 tarihli bir istihbarat raporuna göre de Nusaybin Kaymakamı Kaddur Bey, akrabası Abdulkerim Çelebi'ye sözlü bir mesaj göndererek, onun ve arkadaşlarının Musul'da kalmasını tavsiye etmiş; Mardin'deki Türk yetkililer Abdulkerim Çelebi'nin İngilizlere ajanlık yapmasından şüphelendiğinden, Mardin'e gelirse tutuklanacağını bildirmişti. Buna üzülen Abdulkerim Çelebi Musul'daki İngiliz yetkililere, kendisinin yeterince büyük bir ordu toplayarak, Türkleri Mardin'den sürebileceğini (!) ifade etmişti.⁵⁰ Abdulkerim Çelebi'nin kendisini ve ailesini fazlaca abarttığı, Mardin'de hiçbir zaman dört aileden birinin mutasarrıflık yapmadığı,

⁴⁰ *Personalities*, s. 80. İngiliz istihbaratı Kaddur Bey'in Ankara'ya mebus olarak gittiğini düşünmüştü. Oysa o tarihte bu isimde bir mebus yoktur. Öte yandan Nihat Paşa, Diyarbakır'da Irak'a harekât yapılmasını planlarken, Şamlı Abdulkadir Bey isminde bir kişiyi müstakbel Musul Valiliği'ne aday göstermişti. *Intelligence Reports*, s. 573. Ancak İngiliz istihbaratı Şamlı Abdulkadir Bey ile Kaddur Bey'i aynı kişi sanarak, Kaddur Bey'in Musul Valiliği'ne aday olduğunu zannetmişti. *Military Report on Mesopotamia (Iraq), Area I (Northern Jazirah), Provisional* (1922), The General Staff British Forces in Iraq, ss. 180-181. Şamlı Abdulkadir Bey eski El-aziz Valisi idi ve Nihat Paşa ile beraber Diyarbakır'a gelmişti.

⁴¹ Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması*, 32. Baskı, Um:ag Vakfı, Ankara 2018, s. 75

⁴² موقع قبائل وعشائر لملية الرسمي Milan Kabyles, Milli Aşireti

⁴³ Aydın, vd, *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 670; Altuğ, *Sectarianism in the Syrian Jazira*, s. 290

⁴⁴ موقع قبائل وعشائر لملية الرسمي Milan Kabyles, Milli Aşireti

⁴⁵ مهند الكاطع: القامشلي 1928 - التاريخ السوري المعاصر (syrmh.com)

⁴⁶ Altuğ, *Sectarianism in the Syrian Jazira*, ss. 58, 155, 253. Kaddur Bey Kamışlı'dayken Nusaybin'le ilişkisini sürdürdü; hatta Nusaybinlilerle evlilik bağları kurdu. Kızı Emire, Abdulkadir Paşa'nın (Gözü) torunu Kemal'e gelin oldu. Nusaybin'de yapılan bir ortaokula Emire Gözü'nün, bir liseye de kocası Kemal Gözü'nün adları, ancak 2010'lu yıllarda (görünüşe göre kefarete olarak) bağışladıkları arazi karşılığında verildi. Kamışlı'daki Kaddur Bey Mahallesi'nin bir km kuzeybatısındaki Nusaybin'deki mahalle de bugün Abdulkadir Paşa'nın adıyla anılmaktadır.

⁴⁷ Doğan Bekin, *Tarihin Işığında Mardin*, Mardin Valiliği, Ankara 2009; Aydın, vd, *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 682

⁴⁸ Altuğ, *Sectarianism in the Syrian Jazira*, ss. 253, 255. Nusaybin'de vakıf arazileri kaldığı için Nizamettin Beyzadelerden Refik Bey'in oğlu Ali Necim ise yıllar sonra Nusaybin'e geldi. Ali Necim, Nusaybinli Derviş Macar'ın kızı Talia ile evlendi. Ali Necim Nizamettinoğlu adı, yine 2010'lu yıllarda Nusaybin'de bir liseye (görünüşe göre kefarete olarak) bağışladıkları arazi karşılığında verildi. Bugün Nusaybin yakınlarında Nizamettinoğlu Çiftliği bulunmaktadır.

⁴⁹ *Police Reports*, s. 48

⁵⁰ *Intelligence Reports*, ss. 346, 414-416

İngilizlerin de onun iddialı laflarına şüpheyle yaklaştığı rapordaki ünlem işaretinden anlaşılıyor. Abdülkerim Çelebi, her nedense Kaddur Bey'in uyarısını dinlemeyip bir ay sonra Nusaybin'e gelince, tutuklandı. Kaddur Bey de görevlerinden uzaklaştırıldı.⁵¹ Abdülkerim Çelebi'nin, babasının ve kardeşinin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile bağları nedeniyle daha sonra hapisten kurtulduğu anlaşılıyor.

Diğer yandan sınırlar belirsiz olduğunda, kişisel çıkarların her zaman çok taraflı oynamayı gerektirmediği Nusaybinli Şakir Macar'ın şahsında görülmektedir. İngiliz belgelerinde Şakir Macar'ın şirketinin, kıyafeti çok kötü olan askeri giydirmek için tahminen Şubat 1921'de Musul'daki bir tüccara 1000 TL'lik haki renk kumaş siparişi verdiği belirtilmektedir.⁵² Aynı yıldan aşağıdaki fotoğraf ise Ahmet Şakir Macar'ı Almanya'da, Alman bir aile ile göstermektedir. Şakir Macar belki de orduya kumaş tedariki için Almanya'ya gitmişti.

Şekil 6: Ahmet Şakir Macar ve Alman aile, 1921

Kaynak: Nusaybinliler, 12 Haziran 2022, *Tarihi Resimlerden Biri..Nusaybin Macarları ..Merhum Ahmet Şakir Macar ve Alman Dostları.. Sene 1921..*, [Resim ekli], [Statü güncel], Facebook, <https://www.facebook.com/NusaybinlilerNusaybinliler/photos/a.370058993133628/2394581720681335/>

2.2. Mardin'in İşgali ve Şeyh Sunusi

Mevcut Türk ve İngiliz kaynaklarında 1921 Mayıs- Eylül ayları arasında Mardin'de meydana gelen işgalden hiç bahsedilmemektedir. Oysa Amerikan belgelerinde, II. Abdulhamit dönemi "4. Kolordu komutanı" Pirizade Bekir'in Mardin'i işgal ettiği, bu işgali Osmanlı Hükümeti'nin doğruladığı ama BMM Hükümeti'nin reddettiği, BMM Hükümeti'nin haziran ayında Mardin'e bir (müzakere) heyeti gönderdiği, Pirizade Bekir'in⁵³ heyete Kürdistan'ın

⁵¹ *Intelligence Reports*, s. 346

⁵² *Intelligence Reports*, ss. 340-342

⁵³ II. Abdulhamit dönemi 4. Kolordu komutanı, Hamidiye Alayları kurucusu olan Müşir Zeki Paşa'ydı ve o tarihte yaşlanmış (75) ve İstanbul'da yaşamaktaydı. Pirizade Bekir denilen kişi, büyük bir olasılıkla Zeki Paşa'nın Kanun

özerkliği şartlarını sunduğu ve heyetin de talepleri Ankara'ya götürdüğü belirtilmekteydi.⁵⁴ Bu talepler, Kürdistan Teali Cemiyeti Dersim Şubesi'nin organize ettiği ve Suriye'deki Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey'in de dolaylı destek verdiği Koçgiri Aşireti İsyanı'nın başlarında, isyancıların BMM Hükümeti'ne gönderdiği şartların aynıydı.⁵⁵ Dolayısıyla Mardin'in işgali Koçgiri İsyanı'nın bir yankısıydı.

Şekil 7: Pirizade Bekir ve oğlu, 1935

Kaynak: http://www.cevaplar.org/index.php?content_view=6434&ctgr_id=91

Mardin'deki isyancıların işgal sırasında bölgedeki Hristiyanlara baskı yaptığı anlaşılıyor. Amerikan belgelerine göre Mardin'deki Amerikan Protestan Misyoneri Bayan (Agnes) Fenenga ve diğer mezhep başkanları, 4 Haziran 1921'de Musul'daki Protestan Kilisesi aracılığıyla Bağdat'taki Amerikan Konsolosu'na bir mesaj göndermişlerdi. Fenenga mesajda, şehirdeki Müslümanların Hristiyanları yok etmek için örgütlenmiş görüldüğünü, onların Müslüman mültecilerin yurtlarına dönme masrafları ile Ermeni yetim çocukların bakımı için kullandığı altın paraları zorla aldıklarını, Hristiyanların şehir dışına çıkmalarına izin vermediklerini, Misyondaki yetim Ermeni oğlanlardan kırkını zorla alıp, şehir dışında "öldürdüklerini" ve Ermeni yetim kızları kaçırdıklarını anlatmaktaydı. Ayrıca Hristiyanların

Başçavuşu Bekir Sıtkı Dokgöz idi. http://www.cevaplar.org/index.php?content_view=6434&ctgr_id=91, E. T.: 18/07/2022. Pirizade Bekir, Birinci Dünya Savaşından önce emekli olmuş ve Erzincan'da Terzi Baba'nın tarikatına katıldığı için Pirizade diye anılmış olabilir.

⁵⁴ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006, ss. 150-151

⁵⁵ Levent Ayabakan, *Kürt-İngiliz İlişkilerinde Özerklik Sorunu 1918-1925*, Googlebooks 2020, ss. 275, 279

korkudan bir aydır evlerinde kapalı kaldıklarını, dışarı çıkanların ceplerine belge konulduğundan casus kabul edilip hapse atıldığını, bir tellalın şehirde Hristiyanlara yardım edenlerin ölümle cezalandırılacağını bağırdığını ve dokuz Hristiyan yerel yöneticinin işten atıldığını belirtmekteydi. Amerikalılar ve Hristiyanlar büyük tehlike altında olduğundan Fenenga, Amerikalı yetkililerden kendileri için gerekli adımları atmalarını ve İngiliz yetkilileri durumdan haberdar etmelerini istiyordu. Bağdat'taki Amerikan Konsolosluğu 13 Haziran'da, İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiserliği'nden Mardin'deki vaziyet hakkında Ankara Hükümeti'ne baskı yapılmasını istedi.⁵⁶ Muhtemelen bu talep üzerine BMM, haziran ayında yukarıda bahsedilen müzakere heyetini Mardin'e göndermişti. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği de Bağdat İngiliz Yüksek Komiserliği'nden durumu teyit ettiğinde, Mardin'deki Hristiyanların durumunun çok tehlikede olduğunu öğrenmiş; onları öldürme olayından bahsedilmediğini görmüştü.⁵⁷ İngiliz belgelerinde ise Mardin şehrinde Mayıs ayında Kasım Ağa ibn Abdî Çelebi (Belediye Başkanı Kasım Çelebi?) elebaşılığındaki Müslüman bir cemiyetin (Kürdistan Teali Cemiyeti?) Hristiyanlara baskı yaptığı belirtiliyordu.⁵⁸ İki ay sonra da Mardin'in Azeh köyünde (bugünkü Şırnak/İdil ilçesi) yaşayan Hristiyanlar/Süryaniler, Zaho'daki İngiliz Siyasi Hâkimi'ne gönderdikleri bir mazbatada Diyarbakır ve Siverek'te Hristiyanların savaş sırasında olduğu gibi kervanlara bindirilip, şehirlerin dışında "öldürdüklerini", Cizreli Şeyh Muhammed Nuri'nin (el-Derşevi)⁵⁹ Midyat ve Cizre'de Hristiyanları katledin vaazları verdiğini bildirdiler. İngilizlerce Kemalistlerin, Müslümanlara Hristiyanları katledin çağrısı yaptığını düşünüyordu.⁶⁰ Hristiyanları şehirlerin dışında öldürme olayı İngilizlerce teyit edilmediğinden, olay büyük bir ihtimalle gerçek dışıydı.

Koçgiri İsyanı sertçe bastırıldıktan (Haziran 1921) sonra İleri Gazetesi'nin 22 Haziran tarihli nüshasında Mustafa Kemal Paşa'nın, Şeyh Sunusi'yi Kürt aşiret reisleriyle görüşerek Ankara Hükümeti'ne bağlanmalarını sağlamak üzere Harput'a (!) gönderilmesine karar verdiğini, ancak "Şeyh Senusi Hazretlerinin Ankara'dan (!) hareketine dair hiçbir haber yoktur" denilmekteydi. Halbuki Şeyh Sunusi 16 Haziran'da Diyarbakır'dan Mardin'e gelmişti.⁶¹ BMM Hükümeti'nin Mardin'e gönderdiği ilk (müzakere) heyetinin muhtemel bir üyesi olan Şeyh Sunusi, Pirizade Bekir ve takipçilerini "Ankara Hükümeti'ne bağlanmalarını sağlamak üzere" Mardin'e gitmişti. Temmuz ayında da Mardin Sancağı'nda küçük bir askeri yığınak yapıldı.⁶² Eylül ayında ise bir başka heyet BMM Hükümeti'nin cevabıyla tekrar Mardin'e geldi. Fakat bu sefer karşılarında müzakere edecek yetkili bir Kürt temsilci bulamadılar; Kürtlere yerine getirilemeyecek vaatlerde bulunarak, Mardin'den ayrıldılar.⁶³ Heyetin vaatleri, İstanbul'daki Yunan Büyükelçisi tarafından da Atina'ya aynen rapor edilmişti.⁶⁴ Pirizade Bekir büyük bir ihtimalle Eylül ayında Mardin'i terk etmiş; Müslüman cemiyet (Kürdistan Teali Cemiyeti?)

⁵⁶ *Baghdad American Consulate*, 14 June 1921, No: 70

⁵⁷ *Constantinople Amerikan Embassy*, 25 July 1921, No: 367, Enclosure: 2

⁵⁸ *Western Kurdistan*, s. 113

⁵⁹ El-Derşevi, Cizre'nin İngilizlerce işgal tehdidi yaşadığı 1919 Mayıs'ında, Cizre'yi savunmayı halka öğütleyen ve organize eden kişiydi. Ayrıca Aralık 1920'de Nihat Paşa'dan berat ve maşlah hediyesi almıştı. Abdullah Yaşın, *Bütün Yönleriyle Cizre*, Dicle Kitapevi, Mardin 1983. Söz konusu tarihlerde El-Derşevi'nin aşiretleri gezdiği ve irşat faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. <http://yahyamunis.blogspot.com/2013/05/munis-el-dersevi-ailesi.html>, E. T.: 04/07/2022. Mazbatadaki iddia doğru olsa bile 1922 yılının ilkbaharında, Şeyh el-Derşevi'nin İdil Süryani Metropolitliğiyle beraber yaptığı arabuluculuk, 1915'ten beri Azeh Süryanileri ile çevredeki Kürt aşiretler arasında devam eden çatışmaları/direnışı sonlandırmıştı. Mehmet Şimşek, "Cumhuriyet Dönemi İdil Süryanileri", (Ed.: M. N. Doru), *Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri*, 12-13 Mart, Şırnak Üniversitesi, İstanbul, 2011, s. 198

⁶⁰ *Intelligence Reports*, s. 167

⁶¹ Nagehan Elemana, "Şeyh Senusi'nin Milli Mücadele Dönemi'nde Anadolu'daki Güzergâhı ve Kronolojisi", *Proceedings Book*, 3rd Eurasian Conference on Language and Social Sciences Antalya, June 27-29, 2018, s. 172

⁶² *Intelligence Reports*, s. 132

⁶³ Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle ...*, s. 151

⁶⁴ Ayabakan, *Kürt-İngiliz İlişkilerinde...*, s. 278

dağılmıştı. Şeyh Sunusi de 1 Ekim'de Tarsus'taydı.⁶⁵ Pirizade bu cemiyet aracılığıyla Mardin'de yerel bir hükümet kurduğu ve Hristiyanlara zulmettiği halde, Amerikan ve İngiliz belgelerinde "Pirizade Hükümeti'nin" zulmünden değil Türklerin ve Türk yetkililerin zulmünden bahsedilmesi, BMM Hükümeti'nin kontrolü dışına çıkan Türk yetkililerin (Belediye Başkanı Kasım Çelebi⁶⁶ gibi) isyanda iş birliği yaptıklarını akla getirmektedir. Zaten bu sırada Deyrizor'daki Fransız Misyon Şefi Yüzbaşı Joseph Duboin'un, Musul'daki İngiliz Siyasi Hâkimi'ne yazdığı mektupta da Kemalist yetkililerin ne Ankara Hükümeti'ni ne de İstanbul Hükümeti'ni dinlemediği ifade edilmekteydi.⁶⁷ Ankara'dan Mardin'e iki kez heyet gelmesi, BMM Hükümeti'nin Mardin'e yığınak yapması, asilerin Mardin'de bulunduğu süre boyunca Şeyh Sunusi'nin Mardin'den hiç ayrılmaması,⁶⁸ Şeyh Sunusi'nin ve BMM'ne sadık Türk yetkililerin isyancılar tarafından rehin alındığı izlenimini doğurmaktadır.

Öte yandan İngilizlerin Mart 1921'de Kahire'de yaptığı Ortadoğu Konferansı'nda Şerif Faysal'a Irak krallığı verileceği kararlaştırılmış; Fransızlar birkaç gün sonra bu durumdan haberdar olmuş ve Suriye'den çıkardıkları Faysal'ın, Irak'tan ülkeyi karıştıracığı endişesiyle kararı hiç beğenmemişlerdi. İngilizlere yaptıkları diplomatik itirazlar karşılık bulmamıştı.⁶⁹ Mayıs ayında da BMM Hükümeti, Bekir Sami Bey'in Aristide Briand ile yaptığı Londra Paketi'nin reddedildiğini Fransız Hükümetine bildirince, Fransa Başbakanı Briand Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon'u ulusal düzeyde anlaşma yapmak için ay sonunda Ankara'ya gönderdi. Eylül 1921 tarihli bir istihbarat raporuna göre Fransızlar, yerel düzeyde de Resulayn civarında bulunan Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey'in uzun zamandır konuşulan Nusaybin saldırısına engel olmuş gibi görünüyordu. Raporla Fransızların, Yüzbaşı Duboin aracılığıyla Şeyh Sunusi'ye Irak'a karşı propaganda yapması için yüklü miktarda para (20.000 £) verdiği ve bunun, Uceymi Paşa tarafından bir muhbire doğrulandığı belirtilmekteydi.⁷⁰ BMM Hükümeti de Faysal'ın Irak Kralı olmasını Musul'un geri alınmasında ciddi bir engel olarak görmesi nedeniyle, yaz aylarında Musul'da propagandayı arttırmıştı.⁷¹ Nitekim Şeyh Sunusi Ekim 1921'de, belki de Fransızların verdiği büyük miktarda para ve hediyeyle kısa süren Irak propaganda gezisine çıktı.⁷² Şeyh Sunusi'nin gezisinin güzergâhı ve başarısı hakkında Türk kaynaklarında bir bilgi bulunmamaktadır.⁷³ Fakat Amerikan belgelerinde aşiretlerin daha birleşmiş olmaları dışında, Şeyh Sunusi'nin Panislamizm propagandasının başarısının çok az olduğu ifade edilmiştir.⁷⁴

2.3. Iraklı ve Doğu Suriyeli Şahsiyetlerin Sancak'taki Faaliyetleri

Iraklı ve Doğu Suriyeli şahsiyetler, Irak ve Doğu Suriye'deki işgale karşı direnişlerini bir süre Mardin Sancağı'ndan yönetmişlerdi. Basra güneyindeki geniş topraklarını bırakıp İngilizlerden kaçan Muntefik Konfederasyonu reisi Uceymi Sadun Paşa, 1919 ortalarında aşiretiyle Irak'tan Mardin'e geldi.⁷⁵ Ekim ayında Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş

⁶⁵ Elemana, "Şeyh Senusi'nin Milli ...", s. 173

⁶⁶ Muhtemelen bu sebepten dolayı Kasım Çelebi, 1921 Mart'ından 1922 Şubat'ına kadar sadece bir yıl görevde kalmıştı.

⁶⁷ *Intelligence Reports*, s. 167

⁶⁸ Bu sırada Şeyh Sunusi'nin, Kürt aşiret reislerini Ankara Hükümeti'ne bağlama işinde başarısız olduğu ve Kürtler tarafından hapse atıldığı dedikodusu çıkmıştı. Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle ...*, s. 151

⁶⁹ Ali A. Allawi, *I. Faysal*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, ss. 401-402

⁷⁰ *Intelligence Reports*, s. 104

⁷¹ *Intelligence Reports*, s. 163

⁷² Elemana, "Şeyh Senusi'nin Milli ...", s. 173

⁷³ Aynı tarihlerde Kral Faysal da Musul ve çevresini ziyarete gitmiş ve kendisine gösterilen sevgi gösterileri nedeniyle ziyaret, İngiliz yetkililerince başarılı bulunmuştu. Allawi, *I. Faysal*, s. 465

⁷⁴ *Beirut American Consulate-General*, 28 November 1921, No: 472

⁷⁵ Qassam K. al-Jumaily, *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, ATAM Yay., Ankara 1999, s. 77

olmalıydı.⁷⁶ Aynı ay Adana'da Fransız Binbaşı Roger Labonne'ye vatanperver mülakat verdi.⁷⁷ Osmanlı Hükümeti, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarıyla Uceymi Paşa'ya Kasım ayında aylık bağladı.⁷⁸ Ertesi ay Ramazan El-Şellaş'ın Arap Hükümeti adına düzenlediği Deyrizor baskınına katıldı.⁷⁹ Ardından Urfa'nın kurtuluşuna yardım etti. Mayıs 1920'de Resulayn'a gelerek, burada karargâh kurdu. El-Haseke-Menbic arasında BMM Hükümetinin verdiği silah ve cephaneyle Fransızların ikmal hatlarına saldırılarda bulundu.⁸⁰ Deyrizor'daki Mevlüt Muhlis'le beraber çalıştı.⁸¹ Nihat Paşa yaz sonunda Musul Vilayeti'ne propaganda yapmak için gidecek 12 subaylık bir heyet hazırlamasını söyleyince, heyeti hazırladı. Heyet Süleymaniyeli bir subayın komutasında Cizre, İmadiye, Revandiz, Süleymaniye ve Kerkük'e gitmek üzere yola çıktı. Kasım ayında BMM Hükümeti Uceymi Paşa'ya ayda 4000 TL ödüyordu.⁸² Fakat Uceymi Paşa kişisel çıkarları (Irak'taki arazileri) nedeniyle ikili davranıp, 1920 Nisan ayında yardımcısını Musul'a göndermişti. İngiliz makamlarıyla irtibata geçmiş ve Irak'a dönmek konusunda pazarlık yapmıştı.⁸³ Yıl sonuna doğru belli ki Türklerden ve İngilizlerden umut göremediğinden, savaştan sonra Halep'e gidip Fransızların hizmetine giren bir başka Iraklı yardımcısı aracılığıyla Fransız makamlarıyla irtibata geçti. 1921 başlarında da Nihat Paşa ondan şüphelenip Türk yaverini ondan alınca, Halep'teki yardımcısıyla kolay iletişim için Urfa'ya gitti.⁸⁴

Diğer yandan Kurtuluş Savaşı başlamadan hemen önce Samarra Nakib-el-Eşraf (Kaymakamı) Seyit Muhammed'in kardeşi ile kuzeni, Bağdat'tan Mardin'e gelerek, Irak'taki durum hakkında askeri yetkililere bilgi vermişlerdi.⁸⁵ Seyit Muhammed "vekâleten cinayet" suçlamasıyla Irak'taki İngiliz yetkililerince arandığından, kardeşleri onun için af talep etmiş, ama İngilizler talebi reddetmişti.⁸⁶ Gelen heyet muhtemelen Seyit Muhammed'in Osmanlı Hükümeti'ne iltica etme talebini iletmişti. Nitekim Heyet-i Temsiliye Ekim 1919'da, onun Kenan Bey vasıtasıyla gönderdiği telgrafa teşekkür ettiğinden⁸⁷ Seyit Muhammed'in bu tarihte Mardin'e geldiği anlaşılıyor. İşgal karşıtı Iraklı Komisyon'un Nusaybin vekili oldu.⁸⁸ Uceymi Paşa'nın da istihbarat memurluğunu yaptı.⁸⁹ Fakat Seyit Muhammed anlaşılın adli sebeplerden dolayı ikili oynamıştı. Mayıs'ta Musul'dan Mardin'e gelen bir ziyaretçisi aracılığıyla Musul'daki İngiliz Siyasi Hâkimi'nden af talep etmiş; Irak'a dönmesi kabul edilirse, Türklerle ilgili bildiği bütün bilgileri İngilizlere vereceğini ifade etmişti.⁹⁰

Ocak 1920'de Arap Hükümeti'nce Deyrizor Valiliği'ne atanan Tıkritli subay Mevlüt Muhlis'e Kenan Bey, Mardin'den silah ve mühimmat yanında az sayıda Türk askeri de

⁷⁶ *Personalities*, s. 16. İngiliz kaynakları onun Ekim ayında Sivas Kongresi'ne katıldığını iddia etmekte, ne var ki kongrenin Eylül'de yapılması ve Uceymi Paşa'nın herhangi bir yerin temsilcisi olmaması nedeniyle bu mümkün görünmemektedir.

⁷⁷ Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara 2020, s. 18

⁷⁸ İğdemir, 2020, ss. 92, 148

⁷⁹ Al-Jumaily, *Irak ve Kemalizm...*, s. 77

⁸⁰ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Güney IV'üncü Cilt Cephesi*, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yay., Ankara 2009, s. 18

⁸¹ *Police Reports*, s. 594

⁸² *Intelligence Reports*, s. 538

⁸³ *Personalities*, 1923, s. 16

⁸⁴ *Intelligence Reports*, s. 233; *Personalities*, s. 64. Uceymi Paşa İngiliz ve Fransızlardan istediği cevabı alamayıp Türkiye'de kalınca, maiyetinin çoğu Irak'a döndü. Hükümet ona, 1924 yılında Urfa'da eski bir Ermeni köyü (Germuş= Dağeteği) ile arazi tahsis etti. Al-Jumaily, *Irak ve Kemalizm...*, s. 79. Çiftçilik yaptı. 2010'lu yıllarda Şanlıurfa'nın yeni banliyölerinde bir bulvara adı verildi.

⁸⁵ Enes Demir, *Misak-ı Milli II*, Hiperlink, İstanbul 2017, s. 202

⁸⁶ Al-Jumaily, *Irak ve Kemalizm...*, s. 157; *Intelligence Reports*, s. 163

⁸⁷ Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 18

⁸⁸ Al-Jumaily, *Irak ve Kemalizm...*, s. 157

⁸⁹ *Northern Jazirah*, 1922, s. 152

⁹⁰ *Police Reports*, s. 594

göndermişti. Fakat Arap Hükümeti temmuz ayında Fransızlarca ortadan kaldırılmış; Deyrizor'daki Türk askerleri de ertesi ay Antep savunmasına yardıma gitmişti.⁹¹ Bunun üzerine el-Ahd el-İraki⁹² üyesi subaylar hemen Deyrizor başkent olmak üzere Rakka ve el-Cezire Beyliği'ni kurdular. Hükümdarlığına Aneze Aşireti Reisi Şam ve el-Cezire Şeyhül Meşayihî Hacim bin Muhittin'i getirdiler.⁹³ Fakat beyliğin kaynakları yetersiz olduğundan hangi hükümete bağlanacağı belirsiz kaldı. Nihat Paşa'nın Musul'a planladığı harekât ise Deyrizor'dan geçtiğinden, Nihat Paşa önce Deyrizor'da yeniden hakimiyet kurmak istedi.⁹⁴ Bu nedenle Uceymi Paşa, yaz boyunca El-Haseke-Menbic arasında Fransızlara saldırılar düzenledikten sonra Nihat Paşa onu Mardin'e gönderdi. Buradan, Musul harekâtında aşiretlerin Türklere saldırmaması için Deyrizor'a kadar BMM Hükümeti lehine çalışmalar yaptı.⁹⁵ Seyit Muhammed el-Nakib de Eylül 1920'de Nihat Paşa'nın emriyle Deyrizor'a geldi. Deyrizor halkından, onların Türk yönetimini istediğine dair bir mazbata ve oranın geçici yöneticisi Hacı Fazıl Efendi'den, Türk askerinin oraya gelmesini yoksa İngilizleri çağıracağını belirten bir mektup alarak, Nihat Paşa'ya getirdi. Nihat Paşa önce silah, mühimmat ve az sayıda asker gönderdi ve Uceymi Paşa'yı da daha fazla askerle Deyrizor'a göndereceğini belirtti.⁹⁶ Ancak Ekim ayı ortasında Fransızlar Deyrizor'u işgal edince, Nihat Paşa'nın planları sekteye uğradı. Sonuçta Nihat Paşa, Haseke, Fedğam ve Suver nahiye idarelerini tesis ederek, Habur Vadisi'nde hakimiyet kurdu.⁹⁷ Fakat Fırat Vadisi'ne (Deyrizor'a) uzanamadı.⁹⁸ Rakka ve el-Cezire Beyliği de Rakka ve civarında varlığını sürdürürken, Irak'ta Mayıs 1921'deki af ilanıyla tamamen dağıldı.⁹⁹

⁹¹ İngiliz belgeleri Türk askerlerinin kıyafetlerinin çok kötü olduğunu ve Deyrizor'u terk ederlerken, şehrin kilisesini yıktıklarını yazmaktadır. *Intelligence Reports*, s. 340. Deyrizor Tanzimat döneminde yeniden canlandırılmıştı. Osmanlı mutasarrıfları Urfa'dan zanaatkarlar, Mardin'den Süryani çiftçiler ve Musul ile Halep'ten Keldani tüccarlar getirmiş; şehir, imar faaliyetleriyle de Avrupai bir şehir olmuştu. Barout M. Jamal, "La renaissance de la Jéziré: Deir ez-Zor ottomane, de la désertion à la reconstruction". David, J-C. & Boissière, T. *Alep et ses territoires: Fabrique et politique d'une ville (1868-2011)*, Beyrouth-Damas: Presses de l'Ifpo, 2014, ss. 105-119. Söz konusu kilise bu dönemde yapılan bir kilise olmalıydı.

⁹² Al-Ahd 1913 yılında Mısırlı subay Aziz Ali el-Masri tarafından İstanbul'da gizli bir milliyetçi cemiyet olarak kuruldu. Beyrut, Halep, Şam, Bağdat, Musul ve Basra'da şubeler açtı. 1914'te 315 üyesinin çoğunluğunu Iraklı subaylar oluşturuyordu. Ömer Osman Umar, *Suriye (1908-1938)*, ATAM, Ankara 2004, ss. 125-126. 1916 Arap İsyanı'nda ve sonradan Arap Hükümeti ordusunda birçok üyesi yer aldı. Bu durum Suriyelilerin tepkisini çekti. 1918 yılının sonlarında el-Ahd el-Suri ve el-Ahd el-İraki diye ikiye ayrıldı. Mart 1920'de düzenlediği kongreyle Irak'ın bağımsızlığını ilan ederek, Faysal'ın kardeşi Abdullah'ı Irak kralı seçti. Bu tarihten sonra el-Ahd el-İraki merkezini Şam'dan Deyrizor'a taşıdı. Buraya gelen üyeler de Faysal'ın mali desteğiyle, Irak'ın bağımsızlığı için çalıştılar. Fakat Şam'da kalan üyeler, Arap Hükümeti yıkılınca el-Ahd el-Suri'nin Fransızlara ihbarıyla Ervad adasına sürüldüler. Ağustos ayında ülkeyi terk etmeleri istendi. Ekim ayından itibaren gizlice Irak'a gitmeye başladılar. 1921 Mayıs'ında çıkarılan aflu Şam'da (ve Türkiye'de) kalan el-Ahd el-İraki üyesi subaylar da Irak'a döndü. Faysal'ın Irak Kralı olmasıyla birçok üyesi, onun askeri ve sivil yüksek yöneticileri olurken, cemiyet kendiliğinden son buldu. Tauber, *The Formation of ...*, ss. 166, 168-169, 192- 193, 294-295, 297

⁹³ Tauber, *The Formation of ...*, s. 239

⁹⁴ *Intelligence Reports*, s. 167. Türk askeri kaynaklarına göre ise Mardin, Nusaybin ve Resulayn'ın güvenliği Deyrizor'un Türk nüfuzunda olmasına bağlıydı. Ömer Osman Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1914-1940)*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elâzığ 2003, s. 115

⁹⁵ Polat, "Osmanlı Doğmak Suriyeli Olmak...", s. 259

⁹⁶ *Intelligence Reports*, s. 573

⁹⁷ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 3, s. 554

⁹⁸ Kasım ayında Iraklı subayların, Deyrizor'u almak için desteklediği harekât başarısızlıkla sonuçlandı. Şubat 1921'de ise bir Türk müfrezesinin de katıldığı harekâtla El-Şellaş, Deyrizor'u kısa süreliğine işgal etti. Ne var ki Fransızlar, Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey'in yardımıyla Mart ayında Deyrizor'u tekrar ele geçirdi. Nisan'da El-Şellaş, ikinci kez Deyrizor'a karşı aşiret güçleriyle harekâta kalkıştı. Ama ikinci defa püskürtüldü. Tauber, *The Formation of ...*, ss. 240-241. Nihat Paşa, BMM'ye gönderdiği savunmasında Fırat Vadisi'nde (Deyrizor'a yapılan) üç saldırının da kendisi tarafından organize edildiğini ifşa edecekti. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 3, s. 554

⁹⁹ Tauber, *The Formation of ...*, s. 241

Bununla birlikte el-Ahd el-İraki üyesi Musullu tüccar Sait Hacı Zabit Ağustos 1920'de İngilizlerden kaçarak Mardin'e gelmişti. Fransızların Deyrızor'u işgaliyle, beyliğin asker ve sivil memurlarından olan aslen Tıkritli eski Amara mebusu Abdurrezzak Münir, Telaferli Yüzbaşı Cemil Mehmet, Musullu Yüzbaşılar Abdulhamid el-Dubuni ve Emin el-Umari de Mardin Sancağına geldi.¹⁰⁰ Hacı Zabit, el-Dubuni, el-Umari ve diğer subaylarla beraber el-Ahd el-İraki'nin Mardin Şubesini kurarak, İslami Irak vatanseverliği yapan Musul Şubesi ile irtibat halinde kaldı. Nihat Paşa, Mardin Şubesine maddi ve manevi destek verdi.¹⁰¹ Abdurrezzak Münir, Seyit Muhammed ile beraber çalışır, Cemil Mehmet de Cizre'de istihbarat subaylığı yaparken, el-Dubuni Antep'in savunmasına katılmış, El-Şellaş'ın Deyrızor'a ikinci saldırısına destek veren Türk müfrezesine komuta etmişti.¹⁰² Fakat birkaç ay sonra Nihat Paşa'nın, Mardin'deki Musullu vatanseverlerle arası açılmış; Mustafa Kemal Paşa, (Şeyh Sunusi Diyarbakır'a vardığı) Şubat 1921'de Mardin'deki Musulluların Musul'a dönmesini yasaklamıştı.¹⁰³ Mayıs 1921'de Irak Hükümeti'nce af çıkarılınca, (o sırada Pirizade Bekir'in işgalindeki Mardin'de Musulluların geri dönme yasağı yerine artık Hristiyanların şehri terk etmeme yasağı uygulandığından olacak) Seyit Muhammed el-Nakib ve Abdurrezzak Münir ile Sait Hacı Zabit ve Emin el-Umari Irak'a döndüler. Cemil Mehmet ile Abdulhamid el-Dubuni cinayet suçlamasıyla af dışında bırakıldı.¹⁰⁴ Seyit Muhammed Irak'a dönünce İngilizlere, Uceymi Paşa'nın da dönmek istediği mesajını yine iletmış ve Türklere dair önemli bilgiler vermişti. Abdurrezzak Münir ise Şeyh Sunusi'nin Irak Kralı (Naibi) olması için propaganda evraklarını Irak'a götürmeyi kabul etmiş ve durum müsaitse orada dağıtmayı Nihat Paşa'ya taahhüt etmişti.¹⁰⁵ Fakat Münir'in bu işi yapmadığı, dönüşünden birkaç ay sonra Irak Kralı Faysal'ın onu Bağdat'ın bir nahiyesine (Rusafa) müdür atamasından anlaşılıyor.¹⁰⁶

Şekil 8: Sırasıyla (Yüzbaşı) Emin el-Umari, (Yüzbaşı) Cemil Mehmet, Sait Hacı Zabit

Kaynak: د.أحمد خيرى العمري, 16 Aralık 2014, [Resim ekli], [Statü güncel], Facebook, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=917179274966707&set=pcb.917179528300015>; Murat Güztoklusu, *El-*

¹⁰⁰ Mehmet Ali Nalband isimli bir üsteğmenin de diğer subaylarla Mardin'e geldiği ve Türkiye'de kaldığı bilinmekle beraber (Tauber, *The Formation of ...*, s. 237), sonradan ne arşivlerde ne de teliflerde izine rastlanmadı.

¹⁰¹ Tauber, *The Formation of ...*, ss. 237, 243, 255

¹⁰² *Personalities*, s. 49; *Intelligence Reports*, s. 342; Tauber, *The Formation of ...*, s. 240

¹⁰³ *Intelligence Reports*, s. 416. El-ahd el-İraki Faysal'ın kardeşi Abdullah'ı Irak Kralı yapmayı istediğinden, Şeyh Sunusi'nin Diyarbakır'a Osmanlı Şehzadesi Burhaneddin Efendi'nin Irak Kralı Naibi olarak gelmesi nedeniyle (*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 3, s. 563; *Intelligence Reports*, s. 233), Nihat Paşa'nın Mardin'deki Musullu vatanseverlerle arası siyaseten açılmış olabilir.

¹⁰⁴ El-Dubuni de 1926 affıyla Irak'a döndü. Cemil Mehmet ise hep Türkiye'de kaldı. General oldu. Tauber, *The Formation of ...*, s. 297; Al-Jumaili, *Irak ve Kemalizm ...*, s. 65

¹⁰⁵ *Intelligence Reports*, s. 163

¹⁰⁶ Mir Basri, *Modern Irak'ta Siyasi Medya*, 2. Kısım, Dar-el Hikmet Yayınevi, Londra 2004, s. 331

Cezire Konfederasyonu, Barış Kitabevi, Ankara 2013, s. 191; *The Iraq Directory*, Dangoor's Printing and Publishing House, Baghdad 1936, s. 602.

3. Sancak'taki Hristiyanların Musul'a Göçü

İngiliz istihbaratına göre, 1920'nin son aylarında çok sayıda Mardinli Hristiyan, askerlik yapmaya veya yüksek bedel-i nakdi ödemeye zorlanacakları korkusuyla, buldukları her kervanla Mardin'den Musul'a göç etmişti.¹⁰⁷ Gayrimüslimlerin askerlik yapmaları zorunlu olmasına rağmen, Osmanlı ve BMM Hükümetleri mütarekeden beri gayrimüslimleri askere almıyorlardı. Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa 22 Ocak 1921'de BMM'deki gizli oturumda yaptığı konuşmada, BMM Hükümeti'nce gayrimüslimlerin askere alınmama sebebini şöyle açıklıyordu: “Ancak bunlar askere alınmakla nerede istihdam edilecekti? Malûmu âliniz, bidayette [BMM açıldığı zaman] vaziyet henüz inkişaf etmemişti. Her tarafta, cihet cihet isyanlar zuhur ediyordu. Binaenaleyh, bunları toplu bir halde ileriye sevk edemedik. Gerilerde bulundurmak da doğru olamazdı. Oralarda da bize faide yerine mazarrat edeceklerdi. Bunların askere alınması bir nokta-i nazardan aleyhimizde bir nevi propaganda zemini olabilirdi.” (...) “Şimdi vaziyet tenevvür etmiş, lâzım gelen tertibat ittihaz olunmuştur. Bittabi kanunun tatbikine ankarip (yakında) başlayacağız. Ancak bu kanun tatbik olunduğu vakitte tabî birçok adamlar orduya gireceklerdir. Bütçemiz zaten açık bulunuyor. Bunların orduya dahil olmasıyla daha bir çok masarif ihtiyarı icab edecektir.” (...) “*Fakat bendeniz hristiyanlardan bedeli nakdî alınmasında bir beis görmüyorum (...) Onun için diyorum ki; (...) esnan (yaşı gelmiş) dahilindeki hristiyanların ... sınıflarından bir seneye münhasır olmak üzere 500 lira ve mütemevvilânından (zenginlerinden) bin lira bedel alınsın.*”¹⁰⁸ 16 Temmuz 1921'de de bedel-i nakdi (muafiyet-i askeriye) kanunu BMM'de kabul edildi.¹⁰⁹ Hristiyanların korkusu gerçek oldu.

3.1. Sancağın Sosyo-Ekonomik Durumuna İki Farklı Bakış

1921 Haziran tarihli İngiliz istihbarat raporunda Mardin'in sosyo-ekonomik durumu şöyle anlatılıyordu: Musul'a komşu vilayetler tamamıyla kargaşa içindedir. Askeri güçler Yunanlılarla savaşmak üzere Batı Cephesi'ne gönderilmiştir. Hükümet otoritesi şehirlerin dışında yoktur. Kabile savaşları ve baskınlar kontrol edilememektedir. Halktan asker toplandığından, halkın vilayet dışına çıkması yasaklanmıştır. Buna rağmen çok fazla asker toplanamamaktadır. Mardin ve çevre sancaklarda fiyatlar çok yükselmiştir. Musul'la ticaret mümkün olduğunca zorlaştırılmıştır. Artık Mardin'den Musul'a giden mallara %8 ihracat vergisi uygulanmaktadır. Musul'dan Mardin'e gelenler hemen tutuklanmakta veya yabancı paraları Türk parasına zorla çevrilmektedir. Cizre'de Dicle Nehri'nden güneye giden odun yüklü keleklere Türk askerlerince engel olunmaktadır.¹¹⁰ Fakat Nihat Paşa savunmasında, Mardin'in durumunu tamamen farklı yansıtıyordu: “1336 senesinin nihayetlerinde Musul üzerine tertip olun(an) (...) ileri harekât hazırlıklarımıza İngilizler kesbi vukuf ettiklerinden (öğrendiklerinden) Musul ile cephe mintakasının münasebatı ticariyesini kat etmiş buldukları”¹¹¹ ni ileri sürüyor; “*Kürdistan mintakasında bilhassa cenup sahalarında büyük bir salâhı idare hükümferma oldu. Tekâlifi hükümet son akçasına kadar tamamıyla eda ediliyor, şekaveti âdiye - muntakanın vüs'at ve ahvâli hususiyesine nispeten hiç mesabesine tenezzül etmiş bulunuyordu. Henüz muntazam ve şayanı itimad bir nüfus kaydından mahrum olan bu yerlerden peyderpey 7 000 nefer firari ve bekayanın derdesti ile garp cephesi ve merkez ordusuna şevki gibi bu mintakalarca misli namesbuk (daha önce benzeri olmamış) ahvâli mesude hayyizârâyı*

¹⁰⁷ *Intelligence Reports*, ss. 538, 573

¹⁰⁸ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 1, 22/01/1921, ss. 321-322

¹⁰⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 11, 16/07/1921, ss. 303-304

¹¹⁰ *Intelligence Reports*, ss. 217, 342; *Northern Jazirah*, s. 43

¹¹¹ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 3, s. 556

*husul oldu (gerçekleşti)."*¹¹² diyordu. Nihat Paşa BMM'ye karşı kendini savunurken, gerçekleri "bükmüş" olabilirdi.

4. Cevat Paşa ve Midyat

Nihat Paşa Ekim 1921'de el-Cezire Cephesi komutanlığı görevinden alınınca, yerine Malta'dan henüz dönmüş bulunan Cevat Paşa (Çobanlı) atandı. Şubat 1922'de Diyarbakır'da görevine başladı. Önce Cephe komutanı sonra 3. Ordu Genel Müfettişi olarak Ekim 1924'e kadar görevde kalan Cevat Paşa'nın, Mardin ve çevresindeki icraatları hakkında çok az şey bilinmektedir. Çanakkale ve Nablus Muharebelerine katılmış olan Cevat Paşa hakkında İngiliz belgeleri genel olarak iyi şeyler söylemektedir. Onun zengin, yetenekli ve çekici ama çok fazla Arap karşıtı olduğu tespitinde bulunmaktadır.¹¹³ Bir başka raporda da onun, iyi eğitilmiş ve ölçülü alışkanlıkları olduğu ama Türklerin diğer ırklardan [milletlerden] çok daha üstün olduğu düşüncesine takıldığı belirtilmektedir.¹¹⁴ Hakikaten Cevat Paşa, İngilizlerin onun hakkındaki yargılarını sanki haklı çıkarmıştı. Genelkurmay'a gönderdiği raporlarında, aşiretlerin katılacağı Irak harekâtında kabile güçlerine güvenilemeyeceğini, çünkü aşiret reislerinin kişisel çıkarlarına göre hareket ettiklerini ve bağlılıklarının çok kolay değişebildiğini, bu nedenle harekâtın düzenli orduyla yapılması gerektiğini ifade ederek yeteneğini ispatlamıştı.¹¹⁵ Öte yandan Çanakkale'de *halk* için birçok okul yaptırdığı halde, el-Cezire bölgesinde sadece Midyat'ta adına bir cami yaptırarak¹¹⁶ Arap karşıtı olduğunu da göstermişti.¹¹⁷

Şekil 9: Cevat Paşa Camii önü, Midyat, 2021

Kaynak: Fatih Turgay Eldem tarafından görüntülenmiştir.

¹¹² TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 3, ss. 563- 564

¹¹³ *Central Kurdistan*, s. 326. Koyu Arap karşıtı olmasında, Birinci Dünya Savaşı'nı Osmanlı İmparatorluğu için bitiren son muharebe olan Nablus Muharebesinde, başında olduğu 8. Ordu'nun tümünden yok olmasının ve kendisinin esir düşmekten çok zor kurtulmasının etkisi olabilir. Kâmil Önalp ve Hilmi Üstünsoy, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina- Filistin Cephesi*, C. 4. 2. Kısım, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1986, s. 653

¹¹⁴ *Western Kurdistan*, s. 99

¹¹⁵ Şimşir, *British Documents...*, s. 130

¹¹⁶ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/orgeneral-cevat-cobanli-1870-1938/>, E.T.: 20.07.2022

¹¹⁷ Sonradan Çanakkale ve Diyarbakır'da birer mahalleye Cevat Paşa Mahallesi adı verildi.

5. Cizre’de Panislamizm Konferansı

İngiliz belgelerinde 28 Şubat-9 Nisan 1923 tarihleri arasında Cizre’de Şeyh Sunusi’nin himayelerinde Kürt ve Arap temsilcilerinin katıldığı bir konferans düzenlendiği belirtilmektedir. Konferansın, Mustafa Kemal Paşa’nın İslam birliği düşüncesiyle bağlantılı olarak yapıldığı ama pek başarısız olduğu, Ankara Hükümeti’nin yüzünü karartmamak için konferans dağılmadan bitirildiği ifade edilmektedir.¹¹⁸ Konferansa hangi Kürt ve Arap temsilcilerin katıldığı konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Şeyh Sunusi’nin 19 Ocak 1923 günü (artık ikamet ettiği) Tarsus yoluyla Diyarbakır’a gitmek için Ankara’dan ayrıldığı¹¹⁹, aynı ay Diyarbakır’da bir Kербela imamı ile buluştuğu bilinmektedir.¹²⁰ Fakat konferans devam ederken 15 Mart’ta Mustafa Kemal Paşa’yı karşılamak için Tarsus’tan Adana’ya geldiğine göre¹²¹, Şeyh Sunusi’nin en azından Diyarbakır ve Tarsus’tan konferansla irtibatta olduğu sonucu çıkarılabilir. Konferanstan hemen sonra Mustafa Kemal Paşa’nın, konferansın neden toptan başarısız olduğunu sorması üzerine Şeyh Sunusi, ona çok kötümser bir rapor yazmış; ayrıca raporda İslam birliği politikasını izlemenin zorlukları ve tehlikeleri konularını uzunca ele almıştı.¹²² Bu raporun, bir yıl sonra (Mart 1924) hilafetin kaldırılmasında etkili olduğunu söylemek mümkündür.

6. Nusaybin ve Cizre’de Türkiye ve Fransa’nın Hakimiyet Mücadelesi

1921 tarihli Ankara Anlaşması ile Türkiye’de kalan Nusaybin ve Cizre kaza merkezlerinde hâlâ gözü olan Fransızlar, 1922 veya 1923 yılında Nusaybin’in hemen kuzeyine Yakıncöy’e (Veysiki) askerlerini çadırlarda konuşlandırdılar. Ne var ki halk arasında anlatılan hikâyeye göre Nusaybinli aşiretler çadırları ateşe verince, Fransız askerleri buradan çekildi. 1923 yılının ortalarında ise Fransızlar bugün Suriye topraklarında olan Ayn Divar ve Bayandur köylerinde askeri üsler kurma yoluna gittiler.¹²³ Yine bir halk hikâyesine göre Fransızlar Ayn Divar’ın hemen karşısında bulunan Cizre’nin kuzeyine sınır telleri çekince, Şeyh Muhammet Nuri bir kez daha ortaya çıkmış ve müritleriyle beraber bir gecede telleri sökmüştü.¹²⁴ Bu eylemlerin, yerel otoritelerin organizasyonu olduğu ve Fransızların Nusaybin ile Cizre şehirlerinden vazgeçmelerine katkı sağladığı denilebilir. O sırada da Bayandur Olayı meydana gelince Fransızlar, Nusaybin’in hemen güneyinde sonradan Kamışlı’nın kurulacağı araziye (Kaddur Bey’in arazisi) üs kurdular. Üssün doğusunu da askeri yasak bölge ilan ederek, Nusaybin-Cizre arası Suriye sınırı kesinleşene kadar (1930) Fransız askeri bu bölgeye girmede.¹²⁵

¹¹⁸ Şimşir, *British Documents* ..., s. 207

¹¹⁹ Elemana, “Şeyh Senusi’nin Milli ...”, s. 178

¹²⁰ Şimşir, *British Documents* ..., s. 111

¹²¹ Nagehan Elemana, “Milli Mücadele’nin Dini Önderlerinden Şeyh Ahmed Senusi’nin Tarsus ve Mersin’de İkametleri ve Türkiye’den Ayrılışı”, *Journal of Universal History Studies (JUHIS)*, V. I, Issue 1, 2018, s. 27

¹²² Şimşir, *British Documents* ..., s. 207

¹²³ Aynı dönemde BMM Hükümeti de Cizre-Nusaybin hattının güneyinde ileri karakollar kurmuştu. Fatih Turgay Eldem, “Cihan Harbi’nden Sonra İtilaf Devletlerinin Mardin Sancağı’nı İşgal Girişimleri”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 2, 2021, s. 263

¹²⁴ (Şeyh Muhammet Nuri Ed- Dirşevi Hayatı ve Kişiliği (haberinkapisi.com). Bir başka rivayete göre de Fransızların şehrin kuzeyine çekilmek üzere Cizrelilere gönderdiği tel örgüler hiç çekilmemişti. Fakat Cizre halkı Şeyh Muhammet Nuri önderliğinde milis kuvvetler oluşturarak, Ayn Divar karşısında muhtemel işgale karşı tertibat almıştı. <http://yahyamunis.blogspot.com/2013/05/munis-el-dersevi-ailesi.html>.

¹²⁵ Altuğ, *Sectarianism in the Syrian Jazira*, s. 168

Şekil 10: Nusaybin ve güneyindeki arazide (müstakbel Kamışlı'da) Fransız çadırları. Öndeki bina Kaddur Bey'in yaptırdığı kasır olabilir.

Kaynak: مهند الكاطع: القامشلي 1928 - التاريخ السوري المعاصر (syrmh.com)

SONUÇ

Bu makalede yerli ve yabancı arşiv belgelerine göre, Mardin Sancağı'nın Kuzey Mezopotamya'dan ayrılması sürecini etkileyen ve Türk dilindeki literatürde yer bul(a)mayan bazı siyasi olaylar ve şahsiyetler hakkında bilgiler ve dipnotlar verilmiştir. Böylece Kürdistan Teali Cemiyeti Mardin Şubesi'nin üyelerinin Şakir Bey (Gözü), Necip Efendi (Güven), Şevket Bey, Abdurrezzak Şatana, oğlu Hızır Çelebi Şatana ve Şeyhi (?) Şatana'nın olduğu ve bunlardan Necip (Güven) ile Abdurrezzak Şatana'nın daha sonra BMM'nde mebusluk yaptığı, Ali Batı'nın isyan etmeden önce İngilizlerle temas kurduğu fakat beklediği yardımı alamadığı, Nusaybin ve civarından pek çok kişinin Suriye'deki kısa ömürlü Arap Hükümeti'ne katıldığı ortaya çıkarılmıştır. Fransız Binbaşı Robert Normand'ın Mardin'e gelmesinden önce iki Fransız subayın Mardin'e geldiği, sancaktaki Hristiyanların askere alınma korkusuyla İngiliz işgalindeki Musul'a kitlesel halde göçtükleri, Resulayn-Nusaybin demiryolunun tamiri için Almanların Nusaybin'e geldiği, Nusaybin'den Şakir Macar'ın şirketinin kıyafeti çok kötü olan askeri giydirmek için kumaş temin ettiği, Kaddur Bey ile Uceymi Sadun Paşa'nın Osmanlı ve BMM Hükümetlerine birçok yardımı dokunmasına rağmen çıkarları nedeniyle üçlü oynadıkları görülmüştür.

Ayrıca Iraklı siviller Seyit Muhammed, Abdurrezzak Münir, Sait Hacı Zabit ile Yüzbaşılar Cemil Mehmet, Abdulhamid el-Dubuni ve Emin el-Umari'nin Mardin Sancağı'na gelip Irak'ı ve Doğu Suriye'yi işgalden kurtarmak için çalıştıkları, Erzincanlı Pirizade Bekir'in Koçgiri İsyanı'nın devamında Mardin'i işgal ettiği, isyancılarla işbirliği yaptığı anlaşılan Belediye Başkanı (?) Kasım Çelebi'nin şehirdeki Hristiyanlara baskı yaptığı, Amerikalı Misyoner Bayan Fenenga'nın bu baskıyı Musul'daki İngiliz ve Amerikalı yetkililere bildirdiği tespit edilmiştir. Şeyh Sunusi'nin sancak ve çevresinde Panislamcı propaganda yaptığı, el-Cezire Cephesi komutanı Cevat Paşa'nın Midyat'ta adına bir cami yaptırdığı, Şeyh El-Derşevi'nin Cizre'nin İngilizler ve Fransızlarca işgaline karşı halkı örgütlediği, Cizre'de Kürt ve Arap temsilcilerinin katıldığı başarısız bir Panislamizm konferansının yapıldığı ve BMM ve

Fransız Hükümetlerinin Ankara Anlaşması'na rağmen bir süre daha sancağın çevresinde egemenlik alanlarını genişletmeye çalıştıkları saptanmıştır.

KAYNAKÇA

a) Arşiv Belgeleri

- Baghdad American Consulate*, 14 June 1921, No: 70
Beirut American Consulate-General, 28 November 1921, No: 472
Constantinople Amerikan Embassy, 25 July 1921, No: 367, Enclosure: 2
Inter-departmental Conference on Middle Eastern Affairs, Secretary's Note (1919), London
Kurdistan and the Kurds, Reference IOR/L/MIL/17/15/22, 1919?, British Library: India Office Records and Private Papers
Mesopotamia: boundaries and disturbances at Deir-es-Zor: 1, Reference IOR/L/MIL/5/799, 28 Oct 1919-2 Sep 1920, British Library: India Office Records and Private Papers
Mesopotamia: Intelligence Reports, File 301/1921, Reference IOR/L/PS/10/962, 15 Nov 1920-31 Oct 1921, British Library: India Office Records and Private Papers
Mesopotamia: Police Reports, File 3467/1919, Reference IOR/L/PS/10/839, 10 May 1919-4 Jan 1921, British Library: India Office Records and Private Papers
Military Report on Iraq (Area 9), Central Kurdistan (1929), Air Ministry, London
Military Report on Mesopotamia (Iraq), Area 1 (Northern Jazirah), Provisional (1922), The General Staff British Forces in Iraq
Military Report on Mesopotamia (Iraq), Area 8 (Western Kurdistan), Provisional (1923), The General Staff British Forces in Iraq
Personalities, Government Press, Baghdad 1923
Ulus Sesi, 16/2/1937, s. 3
Unrest in Northern Mesopotamia (Kurds), Reference IOR/L/MIL/5/798, 12 Feb 1919-10 Apr 1920, British Library: India Office Records and Private Papers

b) Resmi Yayınlar

- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. 1, 22/01/1921.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 3, 22/07/1922.
TBMM Zabıt Ceridesi, C. 11, 16/07/1921.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 17, 05/04/1925.

c) Telif ve Tetkik Eserler

- Al-Jumaily, Qassam K., *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, ATAM Yay., Ankara 1999.
Allawi, Ali A. *I. Faysal*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
Altuğ, Seda, *Sectarianism in the Syrian Jazira: Community, Land and Violence in the Memories of World War I and the French Mandate (1915- 1939)*, University of Utrecht, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011.
Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara 1996.
Ayabakan, Levent, *Kürt-İngiliz İlişkilerinde Özerklik Sorunu 1918-1925*, Googlebooks 2020.
Aydın, Suavi vd., *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2019.
Basri, Mir, *Modern Irak'ta Siyasi Medya*, 2. Kısım, Dar-el Hikmet Yayınevi, Londra 2004.
Baykal, Bekir Sıtkı, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara 2020.
Bekin, Doğan, *Tarihin Işığında Mardin*, Mardin Valiliği, Ankara 2009.

- Bozan, Oktay, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Döneminde Mardin*, Çizgi Kitabevi, Konya 2021.
- Demir, Enes, *Misak-ı Milli II*, Hiperlink, İstanbul 2017.
- Dolapönü, Hanna, *Tarihte Mardin*, Hilal Matbaacılık, İstanbul 1972.
- Duru, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006.
- Eldem, Fatih Turgay, "Cihan Harbi'nden Sonra İtilaf Devletlerinin Mardin Sancağı'nı İşgal Girişimleri", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 2, ss.: 252-267, 2021, <https://doi.org/10.47088/utad.974273>
- Elemana, Nagehan, "Şeyh Senusi'nin Milli Mücadele Dönemi'nde Anadolu'daki Güzergâhı ve Kronolojisi", *Proceedings Book*, 3rd Eurasian Conference on Language and Social Sciences Antalya, June 27-29, 2018, ss. 167-181.
- _____, "Milli Mücadele'nin Dini Önderlerinden Şeyh Ahmed Senusi'nin Tarsus ve Mersin'de İkametleri ve Türkiye'den Ayrılışı", *Journal of Universal History Studies (JUHS)*, V. I, Issue 1, 2018, ss. 22-43.
- Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, TTK Yay., Ankara 2014.
- Güztoklus, Murat, *El-Cezire Konfederasyonu*, Barış Kitabevi, Ankara 2013.
- Henning, Barbara, *Narratives of the History of the Ottoman-Kurdish Bedirhani Family in Imperial and Post-Imperial Contexts*, University of Bamberg Press, 2018.
- İğdemir, Uluğ, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara 2020.
- İrade-i Milliye Tıpkı Basım ve Yeni Harflerle*, Sivas Belediyesi, 4. Baskı, Sivas 2014.
- Jamal, Barout M., "La renaissance de la Jéziré: Deir ez-Zor ottomane, de la désertion à la reconstruction". David, J-C. & Boissière, T. *Alep et ses territoires: Fabrique et politique d'une ville (1868-2011)*, Beyrouth- Damas: Presses de l'Ifpo, 2014, ss. 105-119.
- Kaynak Kişi: *İbrahim Gözü*, Suriye'de ikamet etmekte, Yazışma tarihi: 26/6/2022.
- Kılınçkaya, Derviş M., *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, 2. Baskı, ATAM Yay., Ankara 2008.
- Mumcu, Uğur, *Kürt-İslam Ayaklanması*, 32. Baskı, Um:ag Vakfı, Ankara 2018.
- Önalp, Kâmil ve Üstünsoy, Hilmi, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina- Filistin Cephesi*, C. 4. 2. Kısım, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1986.
- Polat, Gülsüm, "Osmanlı Doğmak Suriyeli Olmak; İmparatorluğun Sonunda Sınır Geçişkenliği", *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 64, 2020, ss. 247-264.
- Rafik, Abdulkerim, "Türkiye-Suriye İlişkileri 1918-1926", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 88, 1994, ss. 31-72.
- Şimşek, Mehmet, "Cumhuriyet Dönemi İdil Süryanileri", (Ed.: M. N. Doru), *Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri*, 12-13 Mart, Şırnak Üniversitesi, İstanbul, 2011, ss.197-206.
- Şimşir, Bilal N. (Ed.), *British Documents on Atatürk (1919-1938)*, C. V, TTK Yay., Ankara 2005.
- Tauber, Eliezer, *The Formation of Modern Syria and Iraq*, Routledge, London 1995.
- TBMM Albümü 1920- 2010, 1. Cilt 1920-1950*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., 2. Baskı, Ankara 2010.
- The Iraq Directory*, Dangoor's Printing and Publishing House, Baghdad 1936.
- Türk İstiklal Harbi IV'üncü C. Güney Cephesi*, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yay., Ankara 2009.
- Umar, Ömer Osman, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1914-1940)*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elâzığ 2003.
- _____, *Suriye (1908-1938)*, ATAM, Ankara 2004.
- Yaşın, Abdullah, *Bütün Yönleriyle Cizre*, Dicle Kitapevi, Mardin 1983.

Yılmaz, Cemil Adar, "Millî Mücadele'den Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne: Mehmet Necib Güven ve Meclis Faaliyetleri", *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)*, C. 1, S. 1, 2017, ss. 44-55.

d) İnternet

"ملحمة في تاريخ الجزيرة السورية" بيان دور (esyria.sy), E. T.: 25/07/2022.
http://www.cevaplar.org/index.php?content_view=6434&ctgr_id=91, E. T.: 18/07/2022.
<http://yahyamunis.blogspot.com/2013/05/munis-el-dersevi-ailesi.html>, E. T.: 04/07/2022.
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/orgeneral-cevat-cobanli-1870-1938/>, E. T.: 01/08/2022.
<https://rnbi.rouen.fr/fr/page-descriptive/fonds-normand>, E. T.: 9/7/2022.
Şeyh Muhammed Nuri Ed- Dirşevi Hayatı ve Kişiliği (haberinkapisi.com), E.T.: 04/07/2022.
مهند الكاطع: القامشلي 1928 - التاريخ السوري المعاصر (syrmh.com), E. T.: 11/07/2022.

e) Sosyal Medya

د.أحمد خيرى العمري, 16 Aralık 2014, [Resim ekli], [Statü güncel], Facebook, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=917179274966707&set=pcb.917179528300015>

قندور بك ملي زادة, 18 Ağustos 2019, Milan Kabyles, Milli Aşireti, نود التوضيح بان كلمة زادة (ملي زادة). تعني (ابن الملي). التي يقابلها باللغة العربي كلمة (ابن), و يقابلها بالتركي كلمة (او غلو). [Resim ekli], [Statü güncel], Facebook, <https://www.facebook.com/344685592644622/posts/710096146103563/>

قندور بيك, 20 Ekim 2018, [Resim ekli], [Statü güncel], Facebook, <https://www.facebook.com/%D9%85%D9%88%D9%82%D8%B9-%D9%82%D8%A8%D8%A7%D8%A6%D9%84-%D9%88-%D8%B9%D8%B4%D8%A7%D8%A6%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%84%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%B3%D9%85%D9%8A-Milan-Kabyles-Milli-%D9%90A%C5%9Fireti-344685592644622/photos/543484596098053>

Ahmet Koğumtekin, 12 Mart 2022, *Mardin, Gözü ailesinin büyüklerinden ve Mardin'in değerli tüccarlarından, rahmetli Abdulkadir Paşa.*, [Resim ekli], [Statü güncel], Facebook, <https://www.facebook.com/photo?fbid=2746181905689756&set=gm.1720478881456043&idortvanity=674538589383416>

17 Kasım 2019, *Mardin, Midyat'ta zamanın aşiret reislerinden Haco Ağa ve akrabaları 1923*, [Resim ekli], [Statü güncel], Facebook, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=2140910052883614&set=gm.1079068248930446>

Bitlisname.com, 30 Nisan 2021, "Ermenilere güvenmekle hata ettik. Bitlis ayaklanmasında, Ermeniler bize ihanet etmemiş olsaydı, ayaklanma başarılı olurdu." Yusuf Kâmil Bedirxan, Mir Bedirxan'ın oğlu, [Resim ekli], [Statü güncel], Facebook, <https://www.facebook.com/Bitlisnamecom/photos/a.367510163349379/3372978712802494/?type=3>

Nusaybinliler, 12 Haziran 2022, *Tarihi Resimlerden Biri.. Nusaybin Macarları.. Merhum Ahmet Şakir Macar ve Alman Dostları.. Sene 1921..*, [Resim ekli], [Statü güncel], Facebook, <https://www.facebook.com/NusaybinlilerNusaybinliler/photos/a.370058993133628/2394581720681335/>

Serdar Şatana, 16 Ocak 2019, *1923 Mardin Milletvekili Abdülrezzak Şatana ve Oğulları (soldan sağa) M.Selim, A.Kerim, Hıdır, Şeref ve Necati Şatana. Nur içinde yatsınlar.*, [Resim ekli], [Statü güncel], Facebook, <https://www.facebook.com/photo/?fbid=2616579308359175&set=gm.8673430567696>
34